

გიორგი სოსიაშვილი

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯექსონის
ცნობები საქართველოს შესახებ

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2014

ცნობილი ირანისტი, კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონი 1903-1911 წლებში საქართველოში ორჯერ იმყოფებოდა. მან ჩვენი ქვეყნის შესახებ საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა ნაშრომებში „ირანი წარსული და აწმყო“, ასევე „კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიამის სახლამდე“. ჯეკსონის ცნობები პირველად ქვეყნდება ქართულ ენაზე და ვფიქრობთ, წარმოდგენილი წყარო საინტერესო იქნება საქართველოს ისტორიის მკვლევრებისა, თუ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ელდარ მამისთვალიშვილი
რეცენზენტი: ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
პროფესორი იოსებ ალიმბარაშვილი

© გ. სოსიაშვილი, 2014

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2014

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-435-5

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯექსონი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ

უცხოელ მოგზაურთა ცნობებს საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პერიოდის სრულყოფილი შესწავლის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს. XX საუკუნის დასაწყისი ის პერიოდია, რომელიც განსაკუთრებული პოლიტიკური და ეკონომიკური კატაკლიზმებით ხასიათდება მთელს მსოფლიოში და, ამ მხრივ, გამონაკლისი არც საქართველო აღმოჩნდა. ახალმა საუკუნემ მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქვეყანა მნიშვნელოვანი გამოწვევების წინაშე დააყენა. აღნიშნული პერიოდის ირგვლივ არაერთი უცხოური წყაროა გამოვლენილი და შესწავლილი. ვფიქრობთ, ამ მხრივ, ძალზე საყურადღებო ცნობები მოეპოვება ამერიკელ მკვლევარ–მოგზაურს – აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯექსონს, რომელმაც კავკასიის რეგიონის გავლით არაერთხელ იმოგზაურა ირანსა და ინდოეთში. შთაბეჭდილებათა წიგნებში: „სპარსეთი წარსული და აწმყო“, ასევე „კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიმის სახლამდე“ ჯექსონმა საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა საქართველოს შესახებ.

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯექსონი დაიბადა 1862 წელს ნიუ-იორკში. პაპის საპატივსაცემოდ, რომელიც ნიუ-იორკის

ალდერმანის საბჭოს ყოფილი თავმჯდომარე იყო, ახალშობილს აბრაჰამ ვალენტინ უილიამსი დაარქვეს. ჯექსონი სწავლობდა ნიუ-იორკის როგორც კერძო, ისე საჯარო სკოლებში. 1879 წელს მან ჩააბარა კოლუმბიის კოლეჯში, რითაც საფუძველი ჩაეყარა მომავალი მკვლევრის აკადემიურ კარიერას. იგი აშშ-ში ირანისტიკის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული წარმომადგენელი გახდა. ჯექსონს თითქმის არასოდეს მიუტოვებია კოლუმბიის უნივერსიტეტი, გარდა იმ პერიოდისა, როდესაც იგი უცხო ქვეყნებში სამოგზაუროდ იმყოფებოდა.¹ თავდაპირველად უილიამსი კლასიკურ ჰუმანიტარულ მეცნიერებებს სწავლობდა, მაგრამ ამავედროულად ის დიდ ინტერესს ამჟღავნებდა შედარებითი ფილოლოგიის მიმართაც. სწავლობდა ანგლო-საქსურ, სპარსულ და სანსკრიტულ ენებს. სანსკრიტული ენების შესწავლაში მას ედვარდ დელავენ პერი ეხმარებოდა. მან სანსკრიტული ენის შესწავლა კოლეჯის ბოლო საფეხურზე დაიწყო და პერის რეკომენდაციით ბაკალავრის ხარისხის მიღების შემდეგ, 1883 წელს, სწავლა მაგისტრატურის საფეხურზე განაგრძო. სანსკრიტის შესწავლისთანავე მან ავესტური ენის შესწავლა დაიწყო, რომელსაც ე. უოსზურნ ჰოპკინსი ასწავლიდა. 1884 წელს აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს

¹ William W. Malandra, Encyclopedia Iranica, “Abraham Valentine Williams Jackson”, 2007; <http://www.iranicaonline.org/articles/jackson-abraham-valentine-williams>.

ჯეკსონმა მაგისტრის აკადემიური ხარისხი მოიპოვა. ჯეკსონის მიერ უძველეს ხელნაწერთა წარმატებით გამოკვლევის გამო, ინდოეთში მცხოვრებმა ფარსებმა კოლუმბიის უნივერსიტეტს ზოროასტრიზმის რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი ხელნაწერი გადასცეს. ხელნაწერებზე ჩატარებული ნაყოფიერი კვლევების შედეგად ერთი წლის შემდეგ ჯეკსონს ხელნაწერთა დოქტორის ხარისხი მიენიჭა, ხოლო 1886 წელს მომავალი მოგზაური ფილოსოფიის დოქტორი გახდა. თუმცა, სამეცნიერო ხარისხების ჩამონათვალი ამით არ დასრულებულა. ჯეკსონმა მუშაობა გააგრძელა იურისპრუდენციაში. ამ სფეროში მისი კვლევითი საქმიანობა 1904 წელს წარმატებით დასრულდა. მას კოლუმბიის უნივერსიტეტში სამართლის საპატიო დოქტორის წოდება მიენიჭა.¹ 1887 წელს ჯეკსონმა ერთი წლით კოლუმბიის უნივერსიტეტში ანგლო-საქსური და ინდო-ირანული ენების ინსტრუქტორად დაიწყო მუშაობა. ჰარვარდის უნივერსიტეტის სანსკრიტული ენის სპეციალისტის – ჩარლზ როკველ ლენმანის პირადი წერილის შემდეგ, რომელიც მან კოლუმბიის უნივერსიტეტის პრეზიდენტს გაუგზავნა (იგი ჯეკსონის გერმანიაში სასწავლებლად გაგზავნას ითხოვდა), უილიამსი წელიწადნახევრით გერმანიაში, ქალაქ –

¹ William W. Malandra, Encyclopedia Iranica, “Abraham Valentine Williams Jackson”, 2007; <http://www.iranicaonline.org/articles/jackson-abraham-valentine-williams>.

ჰალეში გაემგზავრა, რათა უფრო ღრმად შეესწავლა ავესტური და სანსკრიტული ენები (კარლ ფრიდრიხ გელდნერის ხელმძღვანელობით), პრაკრიტული და სანსკრიტული ენები (რიჩარდ პიშელეს ხელმძღვანელობით) და ანგლო-საქსური (ედვარდ სივერსის ხელმძღვანელობით). მან 1891–1892 წლებში ბერლინში გელდნერთან კვლავ გააგრძელა ანგლო-საქსურ ენებზე მუშაობა. სწორედ გელდნერი მიაჩნდა ჯეკსონს თავის მოძღვრად და მეგობრად. ჯეკსონი დიდ ყურადღებას უთმობდა და აფასებდა ირანულ ტრადიციებს, რაც კარგად ჩანს მის ნაწარმოებში „ზარატუსტრა“, ასევე მისი მოგზაურობის პერიოდში შექმნილ ორ ნაწარმოებში, „სპარსეთი, წარსული და აწმყო“ და „კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიამის სახლამდე“.¹ 1891 წელს ჯეკსონი კოლუმბიის უნივერსიტეტში ინგლისური ენის ასისტენტ-პროფესორად აირჩიეს. 1895 წელს ჯეკსონი პროფესორი გახდა და ინდო-ირანული ენების და ლიტერატურის დეპარტამენტის ხელმძღვანელად დაინიშნა. მის სამეცნიერო საქმიანობაში ინგლისური ლიტერატურა საბოლოოდ აღმოსავლურ მეცნიერებათა კვლევამ გადაწონა. ჯეკსონი ამერიკის აღმოსავლური საზოგადოების დირექტორი გახდა და დიდი წვლილი შეიტანა ამ საზოგადოების ჟურნალის და-

¹ William W. Malandra, Encyclopedia Iranica, “Abraham Valentine Williams Jackson”, 2007; <http://www.iranicaonline.org/articles/jackson-abraham-valentine-williams>

არსებაში. აქტიური საზოგადოებრივი საქმიანობის გარდა ჯეკსონი დიდ დროს უთმობდა სამეცნიერო მოღვაწეობასაც. მან ძველი სპარსული რელიგიის შესწავლას არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა, მათ შორის: Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran, New York, 1898; Die iranische Religion, in Grundriss II, pp. 612-708; The Religion of the Achaemenian Kings: The Religion According to the Inscriptions, JAOS 21, 1900, pp. 160-84; The Ancient Persian Conception of Salvation According to the Avesta, or Bible of Zoroaster, American Journal of Theology, April-May 1913, pp. 195-205; Zoroastrian Studies: The Iranian Religion and Various Monographs, New York, 1928, repr. New York, 1965; The Religion of the Achaemenian Kings: The Religion According to the Inscriptions, JAOS 21, 1900, pp. 160-84; The Ancient Persian Conception of Salvation According to the Avesta, or Bible of Zoroaster, American Journal of Theology, April-May 1913, pp. 195-205; The Location of Farnbāg Fire, the Most Ancient of the Zoroastrian Fires, JAOS 41, 1921, pp. 81-106. მის კალამს ეკუთვნის ასევე „ავესტური გრამატიკა“ (An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit, Part I: Phonology, Inflection, Word-Formation, Stuttgart, 1892); „ავესტური საკითხავი,“ (Avesta Reader: First Series, Stuttgart, 1893); „ზარატუსტრა, ანტიკური ირანის წინასწარმეტყვე-

ლი“ (1899);¹ ევროპაში ხშირი სამეცნიერო ვიზიტების გარდა ჯექსონს თავიდანვე იტაცებდა მოგზაურობა. სწორედ მეცნიერულმა ცნობისმოყვარეობამ და თავგადასავლებისადმი ლტოლვამ არაერთხელ ჩაიყვანა ის სპარსეთსა და ინდოეთში. ყველაზე რთული გამოდგა მისი 1903 წლის მოგზაურობა სპარსეთსა და ცენტრალურ აზიაში, რამაც ასახვა ჰპოვა მის ნაწარმოებში „სპარსეთი, წარსული და აწმყო“ (Persia Past and Present: A Book of Travel and Research, New York, 1906). ამას მოჰყვა ორი მოგზაურობა 1907 და 1910 წლებში. ეს მოგზაურობები აღწერილ იქნა მის ნაწარმოებში „კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიამის სახლამდე“ (From Constantinople to the Home of Omar Khayyam: Travels in Transcaucasia and Northern Persia for Historic and Literary Research, New York, 1911). 1931 წლის ზაფხულში ჯექსონს განუკურნებელი სენი შეეყარა. 1935 წელს მკვლევარი აკადემიურ საქმიანობას ჩამოცილდა. ღვაწლმოსილ მეცნიერს კოლუმბიის უნივერსიტეტში ემერიტუსის წოდება მიენიჭა. იგი გარდაიცვალა 1937 წლის 8 აგვისტოს. მკვლევარს დასამთავრებელი დარჩა წიგნი „მანიქეველიზმი“. თუმცა, მან ამ თემაზე რამდენიმე ნაშრომი გამოაქვეყნა: The Second Evocation: The Manichaean System of Cosmogony, JRAS,

¹ The Encyclopedia Americana, 1920.

Centenary supplement, 1924, pp. 137-55; The Doctrine of Metamorphosis in Manichaeism,” JAOS 45, 1925, pp. 246-68; Researches in Manichaeism, with Special Reference to the Turfan Fragments, New York, 1932; თანამედროვენი ჯეკსონს ახასიათებდნენ, როგორც დახვეწილ ინტელიგენტს, მომთხოვნ მასწავლებელს, რომლის სამართლიან გადაწყვეტილებებს ყოველთვის დიდ პატივს სცემდნენ კოლუმბიის უნივერსიტეტში. მისი ყოფილი სტუდენტი და შემდგომში კოლუმბიის უნივერსიტეტის ჟურნალის რედაქტორი (სტუდენტის სახელი და გვარი სამწუხაროდ მის ბიოგრაფიაში ვერ მოვიძიეთ – გ.ს.) იხსენებდა ეპიზოდს ჯეკსონის მიერ წაკითხული ლექციიდან: „მოლოდინი გვექონდა, რომ მოხუცი ფილოლოგი რაიმე საინტერესოს გვეტყოდა დარგთაშორის საბაკალავრო პროგრამის სტუდენტებს, ჩვენ გაოცება ვერ დავმალეთ, როდესაც სურათზე აღბეჭდილ ქარავანში ჩვენი პროფესორის სახე ამოვიცანით.“¹ როგორც აღვნიშნეთ, აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონის წიგნებში: „სპარსეთი წარსული და აწმყო“, აგრეთვე მის წიგნში „კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიმის სახლამდე“ დაცულია საინტერესო ინფორმაცია საქართველოს შესახებ. (პირველ წიგნში ერთი თავი ეთმობა თბილისს - საქართველოს დედაქალაქს,

¹ Obituaries and biographical sketches. B[oris] A. B[akhmeteff], obituary in Columbia University Quarterly, New York, USA, 29, 1937, pp. 181.

ხოლო მეორე ნაშრომის ერთერთ თავში – „შავი ზღვიდან კასპის ზღვისკენ“ აღწერილია დასავლეთი საქართველო, კერძოდ, შავი ზღვის სანაპირო ქალაქი ბათუმი და მცირე ადგილი ეთმოზა ქალაქ თბილისს).¹ ჯეკსონის წიგნი: „სპარსეთი წარსული და აწმყო“ 1906 წელს ნიუ–ორკში გამოიცა. როგორც შესავალში წერს, ავტორი ამ წიგნზე სამი წელი მუშაობდა. მას ირანში 1903 წელს უმოგზაურია, თუმცა, მანამდე ის სამეცნიერო მივლინებით ნამყოფი იყო ინდოეთსა და ცეილონში. მოგზაური წერს: „1903 წლის იანვრის ბოლო იყო, როდესაც კოლუმბიის უნივერსიტეტიდან ნახევარი წლით განთავისუფლების ნებართვა მივიღე, რათა კვლავ ვწვეოდი აღმოსავლეთს“.² ჯეკსონის დაინტერესების საგანს წარმოადგენდა უძველესი რელიგია – ზოროასტრიზმი და ასევე ირანში არსებული სიძველეები. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, წიგნში ერთად იყო თავმოყრილი მოგზაურობის შთაბეჭდილებები და

¹ გ. სოსიაშვილი, აბრაჰამ ვალენტინ უილიამ ჯეკსონი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო–სამეცნიერო ცენტრის შრომათა კრებული, VI, გორი, 2014, გვ. 135-184; გ. სოსიაშვილი, აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონის ცნობები თბილისის შესახებ, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის „მაცნე“, ისტორიის სერია, I, თბ., 2014, გვ. 135. ,

² Abraham Valentine Williams Jackson, Persia Past and Present: A Book of Travel and Research, New York, 1906, p. 1.

მეცნიერული კვლევები. მისი ჩანაწერები გათვლილი იყო როგორც სტუდენტებზე, ისე ფართო მკითხველზე. ჯექსონს უსარგებლია მის ხელთ არსებული სხვადასხვა წყაროებით, საიდანაც მდიდარ ინფორმაციას იღებდა არამარტო ირანის, არამედ მთელი აზიის შესახებ. იგი ასახელებს იმ წყაროებს, რომელთაც წიგნზე მუშაობის პროცესში იყენებდა. მათ შორის: ჰეროდოტეს, არაბ მწერლებს, კერ პორტერს.* ჯექსონი წიგნის შესავალში მადლიერებით იხსენიებს კოლუმბიის უნივერსიტეტის პრეზიდენტს ნიკოლას მიურეი ბატლერს სამეცნიერო მივლინებაში გაწეული ხელშეწყობისათვის. წიგნზე მუშაობისას მას დახმარებას უწევდნენ ყოფილი სტუდენტები: პროფ. ლუის ჰ. გრეი, რომელიც კოლუმბიის უნივერსიტეტში ინდო-

* ჯექსონის მიერ ნახსენები კერ პორტერი ეს არის ინგლისელი მხატვარი და მოგზაური რობერტ კერ პორტერი, მან აღმოსავლეთის ქვეყნებში იმოგზაურა 1817, 1818, 1819 და 1820 წლებში. გამოსცა ორ ტომიანი ნაშრომი „TRAVELS GEORGIA, PERSIA, ARMENIA, ANCIENT BABYLONIE, During the 1817, 1818, 1819 and 1820, By Sir Robert Ker porter, Vol. I, London, 1821; TRAVELS GEORGIA, PERSIA, ARMENIA, ANCIENT BABYLONIE, During the 1817, 1818, 1819 and 1820, By Sir Robert Ker porter, Vol. II, London, 1822; პორტერმა ძალზე საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა საქართველოს შესახებ, რომელიც შესულია მისი თხზულების მეორე ტომში, აქ არის უაღრესად საინტერესო ინფორმაცია იმდროინდელი ქართული ქალაქების და სოფლების შესახებ. პორტერი აღწერს ქართველთა ცხოვრების წესს. საყურადღებოა მისი დაკვირვება ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბატონიშვილის მოღვაწეობის შესახებ. იხ. გ. სოსიაშვილი, რობერტ კერ პორტერის ცნობები ალექსანდრე ბატონიშვილის მოღვაწეობის შესახებ, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ქუთაისური საუბრები“, კონფერენციის მასალები, ქუთაისი, 2013, გვ. 72-73.

ირანული ენების მიმართულებით მუშაობდა, ასევე ჯორჯ კრისტიან ოტო ჰაასი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მაგისტრი. წიგნის შესავალში ჩანს აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯექსონის მოგზაურობის მარშრუტი. ამერიკელი მეცნიერი ნიუ-იორკიდან ბერლინში ჩავიდა, სადაც თავის მასწავლებელს პროფ. კარლ ფრიდრიხ გელდნერს შეხვდა. აქედან ჯექსონი სანკტ-პეტერბურგში გაემგზავრა. მისთვის დახმარება გაუწევია ყოფილ მოსწავლეს-მონტგომერ შუილერ უმცროსს. იგი ამერიკის საელჩოში მდივნად მუშაობდა. სანკტ-პეტერბურგიდან ჯექსონი მოსკოვში ჩავიდა, სადაც გარკვეული პერიოდი დაჰყო. აღსანიშნავია, რომ ჯექსონს ვაშინგტონიდან ოფიციალური რეკომენდაცია ჰქონდა, რის გამოც მას ყველგან დიდი პატივით იღებდნენ. მოგზაური მოსკოვიდან მატარებლით ვლადიკავკაზში ჩავიდა. ჯექსონი საინტერესოდ აღწერს კავკასიონს: „პირველად მოვკარი თვალი კავკასიის გიგანტურ ბარიერს, რომელიც ღრუბლიანი ცისკენ აღმართულიყო და შუბლშეკრული გადმოჰყურებდა ქვემოთ გაშლილ თეთრ სივრცეს. კლდეებზე ზოგჯერ თოვლი აღარ იდო და ალაგ-ალაგ მყოფი ღრმა ხეობები, ტიტანის დაჭრილ, პირქუმ სახეზე დარჩენილ ღრმა ნაჭრილობებს მოგაგონებდათ. დღე მიიწურა და ზემოთ აღნიშნული სცენა სადამოს შთამბეჭდავ დიდებულებაში გარდაისახა. პრომეთეს

უძველესი მითი გაცოცხლდა ჩემს წარმოდგენაში. შორს, სივრცეში დაიხატა სვავებით დაფარული მწვერვალი, სადაც ბორკილდადებული ნახევრად ღმერთკაცი იყო მიჯაჭვული, რომელსაც ღმერთისთვის ცეცხლი მოეპარა კაცთა მოდგმის საკეთილდღეოდ“.¹ ამერიკელ მოგზაურს განსაკუთრებით ხიბლავდა კავკასია. იგი ფლობდა ინფორმაციას უძველესი კოლხეთის შესახებ. მასში განსაკუთრებულ აღტყინებას იწვევდა ბერძნული მითი ოქროს საწმისზე. ის ერთგან წერს: „მთებიდან მომდინარე ნაკადულებმა და ალაგ-ალაგ თოვლისაგან თავისუფალ ადგილებში შეგროვილმა ცხვრის ფარამ გონებაში აღმიდგინა კოლხეთისა და ოქროს საწმისის ისტორია. მოგზაურობისას შევიტყვე, რომ ტრადიციის მიხედვით წარსულში მწყემსებს ჩვეულებად ჰქონდათ ახალგაკრეჭილი ცხვრის ტყავში ჩამალული ოქროს მარცვლების ძებნა, როდესაც იმ ნაკადულიდან ამოიღებდნენ მას, სადაც რეცხავდნენ. მთიდან წამოსული მდინარის ნაკადი ოქროს მარცვლებს სწირავდა მატყლის კულულებს. ლეგენდა ამ მდიდრული ჯილდოს შესახებ როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ არ არის დავიწყებული.“² ჯექსონი ვლადიკავკაზიდან ბაქოში გაემგზავრა. ხოლო ბაქოდან

¹ Abraham Valentine Williams Jackson, *Persia Past and Present: A Book of Travel and Research*, New York, 1906, p. 3.

² The same, p. 3.

კი თბილისში. თუ რატომ აირჩია ასეთი მარშრუტი ამას თვითონვე განმარტავს: „იმის ნაცვლად, რომ გზა კასპიის ზღვის გადაკვეთით გამეგრძელებინა და თეირანისაკენ წავსულიყავი, რატომღაც, უფრო რთული გზა ავირჩიე და გეზი ტიფლისისაკენ ავიღე. მინდოდა შევსულიყავი სპარსეთში აზერბაიჯანის გავლით. ეს არის მხარე, რომელმაც როგორც მე ვიცი ზოროასტრიზმს შთაბერა სული“.¹ მატარებლით ბაქოდან თბილისამდე მანძილის გავლას ჯეკსონმა 14 საათი მოანდომა და შეღამებისას ჩავიდა. გზად გაიარა ელიზავეტპოლი, იგივე განჯა. ეს სახელი განჯას რუსეთის ხელისუფლებამ მას შემდეგ უწოდა, რაც რუსეთის იმპერიამ კავკასიაში მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. „მატარებლით 14 საათია საჭირო ბაქოდან ტიფლისში ჩასასვლელად. მარშრუტის დიდი ნაწილი კვეთს კავკასიის სამხრეთ ნაწილს, რომლის გასწვრივაც ჩვენ ერთი დღის წინ ვიმგზავრეთ. სურათი ისეთი საუცხოო არ არის, მაგრამ ბარი გამოირჩევა ბუნების სილამაზით. სამხრეთ ნაწილში არსებული ქედი პარალელს ავლებს მის მონათესავე ჯაჭვთან ჩრდილოეთით. კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე ის ძალიან დიდი ჩანს სარკინიგზო ზოლთან სიახლოვის გამო. ნახირი, იგივე-ნაირი იყო როგორიც ჩვენ წინა დღეს ვნახეთ, მაგრამ ყოველ ნაბიჯში შემხვედრი აქლემების ჯოგი გვამცნობდა, რომ აღმო-

¹ The same, p. 4-5.

სავლეთს მივუახლოვდით“.¹ ჯექსონის წიგნში „სპარსეთი წარსული და აწმყო“ ცალკე თავი ეთმობა თბილისს. ამერიკელი მოგზაური საქართველოს დედაქალაქში რამდენიმე დღე დარჩა და თბილისის შესახებ ძვირფასი ცნობები დაგვიტოვა. იგი აღწერს ქალაქის იერ-სახეს, მოგვითხრობს მისი დაარსების შესახებ (რაც, სავარაუდოდ, მისი ქართველი გიდის – როსტომის ნაამბობი უნდა იყოს), ჯექსონი აღწერს ასევე თბილისში მცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნების ხალხს. დიდ ადგილს უთმობს საქართველოს დედაქალაქში მცხოვრებ იეზიდებს. მას დაწვრილებით აქვს აღწერილი თბილისის განლაგება. მოგზაური აქ არსებულ არაერთი ღირსშესანიშნაობის შესახებ გვესაუბრება. იგი განსაკუთრებით მოხიბლულა კავკასიის მუზეუმის ხილვით. ჯექსონმა კავკასიაში მეორედ 1911 წელს იმოგზაურა. აღნიშნული მოგზაურობის ამსახველი შთაბეჭდილებები შესულია მკვლევრის მეორე წიგნში: „კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიამის სახლამდე,“ რომელიც ნიუ-ორკში 1911 წელს გამოიცა (Abraham Valentine Williams Jackson, *From Constantinople to the Home of Omar Khayyam: Travels in Transcaucasia and Northern Persia for Historic and Literary Research*, New York, 1911). როგორც თვითონ აღნიშნავს, აღნიშნულ წიგნ-

¹ Abraham Valentine Williams Jackson, *Persia Past and Present: A Book of Travel and Research*, New York, 1906, p. 5.

ში აღწერილია მარშრუტი – კონსტანტინოპოლიდან შავი ზღვისა და კასპიის ზღვის სანაპიროების გასწვრივ, ჩრდილო ირანის გადაკვეთით რუსეთის აზიაში.* ჯეკსონის აღმოსავლეთში მოგზაურობის ხარჯები კოლუმბიის უნივერსიტეტს დაუფინანსებია. ამის გამო უნივერსიტეტის პრეზიდენტს ნიკოლას მურიე ბატლერს იგი განსაკუთრებული მადლიერებით იხსენიებს. აღმოსავლეთში მოგზაურობის დროს მკვლევარს სხვადასხვა სახის (მათ შორის აღჭურვილობით) დახმარებას უწევდნენ: ვაშინგტონის, თეირანის, სანკტ-პეტერბურგის მაღალი წრის წარმომადგენლები. ნიუ-იორკიდან ჯეკსონი ევროპაში ჩამოვიდა და ერთი დღე პარიზში გაჩერდა. პარიზიდან ჯეკსონი კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, სადაც რამდენიმე დღე დარჩა. დაწვრილებით აღწერა ძველი ბიზანტიის დედაქალაქი, აქედან კი რუსული გემით ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გაემგზავრა. ჯეკსონმა მოინახულა იალტა, ფეოდოსია. შემდეგ კი გაგრამი გაემგზავრა. აღსანიშნავია, რომ იგი გაგრას

* ტერმინი „რუსეთის აზია“ განსხვავებული ფორმით – „აზიური რუსეთი“ სხვა არაერთ მოგზაურსაც აქვს გამოყენებული, მათ შორის ავსტრიელ მოგზაურ ქალს–იდა პფაიფერს, რომელიც კავკასიაში XIX საუკუნის პირველ ნახევარში იმყოფებოდა, იხ. იდა პფაიფერის მოგზაურობა კავკასიაში, ქართული თარგმანი გერმანულ ტექსტთან ერთად გამოსცა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. გ. სოსიაშვილმა, თბ., 2013, გვ. 21.

რუსების საყვარელ კურორტად იხსენიებს.* აქედან ამერიკელი მოგზაური ბათუმში გაემგზავრა, სადაც რამდენიმე დღე დარჩა. ბათუმიდან ჯეკსონი მატარებლით თბილისში ჩავიდა, სადაც მხოლოდ ერთი დღე გაჩერდა, აქედან კი ასევე მატარებლით ბაქოს გაემგზავრა. ამერიკელი მოგზაურის აღნიშნულ თხზულებაში საქართველოს არც თუ დიდი ადგილი აქვს დათმობილი, თუმცა მისი ცნობები ძალზე საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს საქართველოს შავი ზღვისპირა ტერიტორიის, ასევე საქართველოს დედაქალაქის შესახებ. როგორც აღვნიშნეთ, მოგზაური ახსენებს გაგრას, როგორც რუსების საყვარელ კურორტს. მოხსენიებული აქვს ფოთი, რომლის ისტორიის შესახებ მეცნიერს საკმაოდ ვრცელი ინფორმაცია ჰქონია. როგორც იგი აღნიშნავს, ფოთი სავაჭრო

* გაგრას როგორც საკურორტო ადგილს რუსეთის ხელისუფლებამ XIX ბოლოს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია. ამ დროისათვის საქართველოში ნამყოფი ფრანგი მოგზაური ბარონი დე ბაი აღნიშნავს, რომ გაგრის, როგორც კურორტად ჩამოყალიბების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა გრაფმა ალექსანდრე ოლდენბურსკიმ. დე ბაი წერდა: „გაგრა გახდება მოდური კურორტი, სადაც მხოლოდ ფუფუნება დაისადგურებს“, ბარონი დე ბაი საქართველოში, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლეილა მადრადემ, თბ., 2011, გვ. 134–135; გ. სოსიაშვილი, რუსეთ–საქართველოს ურთიერთობა XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში, ფრანგი მოგზაურის ბარონ დე ბაის ცნობების მიხედვით, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის VI საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, კონფერენციის მასალები, თბ., 2014, გვ. 545–553. აღსანიშნავია, ისიც რომ შავი ზღვის სანაპიროს ათვისებით ამ დროისათვის ბევრი რუსი მესაკუთრე იყო დაინტერესებული, ბარონი დე ბაი საქართველოში, გვ. 124.

ცენტრს წარმოადგენდა და უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა მთელს აღმოსავლეთში, სანამ ის ბათუმმა არ ჩაანაცვლა. ჯეკსონს, როგორც ჩანს, არაერთი წყარო ჰქონდა წაკითხული კავკასიის ისტორიული საქარავნო გზის შესახებ, რადგან ამ საკითხზე ის დაწვრილებით საუბრობს და ბევრ მნიშვნელოვან დეტალზე ამახვილებს ყურადღებას. მის თხზულებაში საკმაოდ ვრცლად არის აღწერილი ქალაქი ბათუმი, რომლის განვითარება და მნიშვნელოვან საპორტო ქალაქად ქცევა მოგზაურის აზრით რუსეთის ინტერესებში შედიოდა. ის მოკლედ მიმოიხილავს ქალაქის ისტორიას. ხაზს უსვამს 1878 წლის ბერლინის ხელშეკრულებას, რომლის მიხედვითაც ბათუმი რუსეთის ხელში გადავიდა. მისი აზრით, სწორედ აქედან დაიწყო ქალაქის განვითარება. ის აღწერს ქალაქის გარეგნულ სახეს, მოსახლეობას. ჯეკსონის ცნობით, ბათუმის მოსახლეობას შეადგენდნენ: რუსები, სომხები, ბერძნები, რომლებიც მის აღმოსავლეთ ნაწილში ცხოვრობდნენ, ხოლო მოსახლეობის მუსლიმანური ნაწილი თურქები, თათრები და ირანელები - დასავლეთ ნაწილში. მისი თქმით, განსხვავებული ეთნოსების და სხვადასხვა პოლიტიკური შეხედულებების მქონე ადამიანების ცხოვრება ქალაქში მუდმივ არეულობას იწვევდა. ერთ-ერთი არეულობის დროს, 1909 წელს, აქ ამერიკელი კონსული დაღუპულა. ჯეკსონის ცნობით, ბათუმს ძალზე

დიდ ფუნქციას სძენდა ნავთობსადენი, რომლითაც საპორტო ქალაქი ბაქოდან ექვსასმილიანი სადენით ნავთობს იღებდა. ბათუმში მნიშვნელოვანი კაპიტალდაბანდებების პერსპექტივა არსებობდა. ქალაქის შემოგარენზე საუბრისას ის აღწერს ბათუმიდან ნახევარი საათის სავალზე არსებულ თამარ მეფის სასახლეს, რომელიც მას ფრაგმენტების სახით უნახავს. ქვეყნის აღწერისას, ასევე სხვადასხვა ხალხთა წარმომავლობაზე საუბრისას იყენებდა: ანტიკურ წყაროებს, თანამედროვე ავტორთა ნაშრომებს, ასევე მისი წინამორბედი მოგზაურების ჩანაწერებს. მოგზაურობის დროს იგი ფოტომასალასაც იღებდა. ძალზე საინტერესოა, რომ ბათუმში ყოფნისას მან რამდენიმე ფოტო გადაიღო, რომელიც დასახელებულ წიგნშია შეტანილი. ეს ფოტოები ჩვენს წინაშე აცოცხლებს XX საუკუნის 10-იანი წლების საქართველოს ერთ-ერთ მსხვილ საპორტო ქალაქს. როგორც აღვნიშნეთ, ბათუმიდან ჯეკსონი თბილისში მატარებლით ჩავიდა და საქართველოს დედაქალაქში ერთი დღე დარჩა. ის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა რკინიგზის გაყვანას. როგორც მოგზაური წერდა: „მოგზაურობა, რომელიც ანტიკურ პერიოდში ორ კვირას საჭიროებდა, ახლა მარტივად, 24 საათზე ნაკლებ დროში, სარკინიგზო გზის საშუალებით იფარება, რომელიც შავ და კასპიის ზღვებს აერთებს“. თბილისში ყოფნისას მას

დაუთვალე რეგია ბაზარი, ფუნიკულიორი, საბაგირო გზით მოუნახულებია მამა დავითის მთა. ჯეკსონი ყოფილა ასევე კავკასიის მუზეუმშიც. ვფიქრობთ, აბრაჰამ ვალენტინ უილიმს ჯეკსონის ცნობები არაერთი საინტერესო დეტალით გაამდიდრებს XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ისტორიის შესახებ არსებულ ჩვენი ცოდნის თვალსაწიერს. ამერიკელი მოგზაურის ჩანაწერებზე მუშაობისას დახმარებას გვიწევდნენ გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის თანამშრომლები: ზურაბ ზურაბაშვილი და გიორგი ყაზიშვილი, რისთვისაც მათ გულწრფელ მადლობას ვუხდით.

სპარსეთი წარსული და აწმყო

თავი I

თბილისი, ტრანსკავკასიის დედაქალაქი

„პართიელნი¹ და მიდიელნი², ელამიტები³ და შუამდინარეთის⁴, იუდეის⁵, კაბადოკიის⁶, პონტოსა⁷ და აზიის მკვიდრნი“.

ახალი აღთქმა, თავი 9.2

თბილისი არის აღმოსავლეთისა და დასავლეთის შემაერთებული. ეს იმ ქალაქთაგანია, სადაც დასავლური ცივილიზაცია შეერწყა აღმოსავლურ ტრადიციებს, მაგრამ ამისი ნიშნები არასოდეს გაქრება. იქ იმდენ ენაზე საუბრობენ, რამდენზეც მოციქულებმა სულთმოფენობის დღესასწაულზე დაიწყეს საუბარი და იმდენი ენის ტიპი არსებობს, რამდენიც ძველსა თუ თანამედროვე ცხოვრებას შეუძლია დაიტეოს. ქალაქის სავსე ქუჩებში, ცხვრის ტყავში შემოსილ კავკასიის მკვიდრს ურთიერთობა აქვს სომეხთან, ქართველთან, ირანელთან, ქურთთან, თურქთან და მონღოლთან, ან მაუდში გამოწყობილი ევროპულად ჩაცმულთან ერთად დასეირნობს. მუდმივად გადაადგილებადი ჯგუფები და ცვალებადი ფერები ეჯიბრებიან ერთმანეთს მრავალფეროვნებაში. ადგილობრივი უბნების ვიწრო ქუ-

ჩები, ბაზრების ლაბირინთები და ჯიხურებს შორის არსებული ხალხით სავსე ადგილები აღმოსავლურია, მაგრამ ქალაქის ევროპული ნაწილები, ფართო ქუჩებით, გრძელი გამზირებითა და დიდი მოედნებით, დასავლურია და მეტყველებს რუსულ წინსვლაზე.

რადგანაც იგი ტრანსკასპიის დედაქალაქია, თბილისში განთავსებულია სამოქალაქო და სამხედრო ორგანოების შტაბი. იგი წარმოადგენს მთავრობის ადგილსამყოფელს. მისი კომერციული თვალსაზრისით ზრდა შესამჩნევი იყო უკანასკნელ წლებში; ქალაქის გული ძველს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ორმაგი პულსით და მასზედ ლტოლვა ას სამოცი ათასი მაცხოვრებლის მხრიდან სულაც არ არის გადაჭარბებული.

ისტორიულად თბილისი ყოველთვის გახლდათ ინტერესის საგანი, რადგანაც იგი ძველი საქართველოს დედაქალაქი იყო. ცნობილია, რომ მას ჩვენი წელთაღრიცხვის მეხუთე საუკუნეში პოპულარობა მოუტანა ქართველმა მეფემ ვახტანგ გორგასალმა⁸, რომელსაც მოეწონა ეს ადგილი გოგირდის აბანოების სამკურნალო თვისებების გამო. ამ ცხელი წყაროების მნიშვნელობის შესახებ გვიამბობს მეათე საუკუნის არაბი მოგზაური იბნ ჰაუკალი⁹, რომელიც აღნიშნავს: „წყალი ცხელია ცეცხლის გარეშე“ და იქვე დასძენს: „თბილისი არის სასიამოვნო ადგილი და გააჩნია ბევრი საკვები; მას აქვს ორი

თიხის კედელი, მოჰყავთ ბევრი ხილი. აქვე განვითარებულია სოფლის მეურნეობა“. მეთოთხმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, იგი, ისევე როგორც აზიის სხვა ბევრი ქვეყანა, განადგურებული იქნა თემურ ლენგის¹⁰ მიერ. თბილისის მეტროპოლი-სად განვითარებას მუდმივად თან სდევდა თურქების ხშირი თავდასხმები, ამას თან ერთვოდა ირანელების ბატონობა 1801¹¹ წლამდე, ხოლო ამის შემდეგ თბილისი ხელში ჩაიგდეს რუსებმა და ქალაქი დარჩა რუსეთის მთავრობის ბატონობის ქვეშ, სადაც კავკასიის შერეული მოსახლეობის ურჩი ხასიათის გამო აქ დროდადრო არეულობები და აჯანყებები¹² ხდებოდა.

ქალაქი ნაწილობრივ მდებარეობს მთაზე. უძველესი ციხესიმაგრე, ასევე ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთისკენ არსებული შემადგენელი ადგილები, ქალაქს ტერასულ¹³ ეფექტს სძენს. მის ცენტრში ჩრდილოეთ-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ მოედინება მდინარე მტკვარი¹⁴, რომელიც ქალაქს ორ ნაწილად ყოფს. მდინარეს ძველად კიროსად მოიხსენიებდნენ.* სწრაფი დინების ორივე მხარეს, რომელიც ქალაქის სამხრეთ ნაწილს ქმნის, არის თბილისის უძველესი უბნები,

* მტკვარს „კურის“ (Koor) სახელით იხსენიებს ინგლისელი მოგზაური რობერტ ლაიალი და იქვე მიუთითებს, რომ ბერძნები მტკვარს „კიროსს“ უწოდებდნენ. *ib. Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia, by Robert Lyul M. D. P. L. S. vol. I London, 1825, p. 494.*

ქართული ნაწილი (ავლაბარი¹⁵) აღმოსავლეთ, ანუ მარცხენა სანაპიროზეა, ბაზრები კი - დასავლეთით, ანუ მარჯვენა სანაპიროზე, ხოლო ჩრდილოეთით რუსული ნაწილი მდებარეობს შესანიშნავი შენობებით, ფართო გამზირებით და გრანდიოზული ალექსანდრეს ბაღით¹⁶. იგი ესაზღვრება ბაზრებს, მდინარის იმავე მხარესაა და ქალაქის ცენტრს წარმოადგენს. ამ ადგილას, ერთ-ერთი ხიდის გადაკვეთისას, ჩვენ შევდივართ გერმანულ უბანში¹⁷, რომელიც გადაჭიმულია ქართული კვარტლის ჩრდილოეთიდან და მისი სახელი მომდინარეობს ვიურტემბერგელი ემიგრანტებისგან¹⁸, რომლებმაც გასული საუკუნის დასაწყისში რელიგიურ შეხედულებათა გამო დატოვეს თავიანთი სამშობლო და თბილისი ახალ საცხოვრებლად გაიხადეს.

რუსულ უბანში არის მდიდრული შენობები, რომელიც განკუთვნილია ადმინისტრაციისთვის, ფოსტისთვის და ბანკისთვის, აგრეთვე ეკლესიებისთვის, თეატრებისთვის, კლუბებისთვის, მაღაზიებისთვის, სასტუმროებისთვის, კერძო საცხოვრებლებისა, თუ ოფიციალური ადგილებისთვის, ასევე ბაღებისა და პარკებისთვის. ყველა მათგანი გადმოსცემს დასავლურ იდეებს. ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო შენობათაგანია კავკასიის მუზეუმი¹⁹ საილუსტრაციო მასალის მდიდრული კოლექციით, რომელიც დაკავშირებულია კასპიისა და შა-

ვი ზღვის რეგიონებთან. აქ სტუდენტი იპოვის დოქტორ გუს-
ტავ რადეს²⁰ მიერ რუდუნებით და ყურადღებით დაგროვილი
ანტიკვარული ქონების საწყობს, რომელსაც მან თავისი ცხოვ-
რების წლები მიუძღვნა. როდესაც თბილისში ჩამოვედი, მე
გავიგე, რომ ეს ენთუზიასტი და ერუდირებული კოლექციო-
ნერი სერიოზულად იყო ავად, რაც მისი უკანასკნელი ავადმ-
ყოფობა აღმოჩნდა. უსუსური მდგომარეობის მიუხედავად,
იგი დაჟინებით მოითხოვდა ჩემს მისვლას და გამომიგზავნა
გიდი, რომელიც გამიძღვებოდა მუზეუმში. იგი ძალზე მეგობ-
რულად მომესალმა და ბოლოს ისე თბილად დამემშვიდობა,
რომ ყოველთვის მემახსოვრება.

მუზეუმი უნდა დაათვალიერო გულდასმით. იგი შეუდა-
რებელია, როგორც განსაკუთრებული კოლექცია, რომელიც
წარმოაჩენს ბუნების ისტორიას, ფლორასა და ფაუნას, კავკასი-
ის ეთნოლოგიასა და არქეოლოგიას – რეგიონისა, რომელიც
განსაკუთრებით საინტერესოა როგორც ხიდი აზიასა და ევ-
როპას შორის. კასპიის ზღვის ბინადართა და ცხოველთა ექს-
პონატებიდან ორმა ნიმუშმა ჩემი განსაკუთრებული ყურად-
ღება მიიქცია, რადგანაც ისინი ნახსენებია ავესტაში, ანუ ზო-
როასტრიულ ბიბლიაში. ერთ-ერთი მათგანი გიგანტური ზუთ-
ხის საუკეთესო ნიმუში იყო, რომელიც ცნობილია როგორც ,
accipenser huso, თხუთმეტი ფუტის²¹, თუ მეტი სიგრძის თევ-

ზი, რომელიც ჩემის აზრით, მოხსენიებულია ავესტაში, როგორც *kara masya* ანუ მატსია. მეორე იყო ველური ტახების კოლტი, რომელიც ტაქსიდერმისტმა²² შესანიშნავად გააკეთა და ასახავს *varāza*-ს, ანუ ზოროასტრიულ ტექსტებში აღწერილი გარეული ტახის მთელ სისასტიკესა და აგრესიულობას.

ჩვენთვის, დასავლეთელებისთვის, თბილისის მთავარი ხიბლი მდგომარეობს არა მის ევროპულ მახასიათებლებში, არამედ მის აღმოსავლურ იერსა და ნანგრევებში, რომელიც გვიჩვენებს უძველეს ცივილიზაციას. შუასაუკუნეების აღმოსავლური სული ჩანს ციხე-სიმაგრეში, რომელიც ქალაქს გვირგვინად ადგას და მასზე ძველისძველი გალავნებით მბრძანებლობს. უფრო ძველია კოშკის ნანგრევები და მორღვეული წყალსადგომი, რომელიც თბილისის სამხრეთით ბოტანიკურ ბაღს²³ გადაჰყურებს. ხიდები, რომელიც მტკვარს (კიროსი) კვეთენ და ქალაქის ორ მხარეს აერთიანებენ, ნაწილობრივ ძველია და ნაწილობრივ ახალი. ყველაზე საინტერესო, თავისი ხალხმრავლობით ცნობილი თათრების მეიდნის²⁴ ხიდია, რომელიც ადგილობრივი ბაზრების ერთ-ერთ რაიონს უკავშირდება. ეს ბაზრები არ არის ირანული ბაზრებივით აღმოსავლური, მაგრამ მათი ხალხმრავალი ჯიხურები, გამოფენილი საქონლის მრავალფეროვნება, ასევე დადესტნური ხალიჩებისა და კავკასიური იარაღის შემოთავაზება მიმზიდველ

ადგილს ხდის მათთვის, ვისაც აღმოსავლეთში ჯერ არ უმოგზაურია.

იეზიდები ანუ ეშმაკის თაყვანისმცემლები

თბილისში²⁵ სამ-ოთხდღიანი ვიზიტის განმავლობაში, მე შევაგროვე დამატებითი ინფორმაცია იეზიდების,²⁶ ანუ ეშმაკის თაყვანისმცემლების შესახებ, რომლებმაც ყურადღება მიიქციეს ზოროასტრიზმის²⁷ – უძველესი სპარსული რელიგიის შესახებ ჩემს მიერ უწინ გაკეთებულ კვლევების პერიოდში. ჩემი ინფორმატორები იყვნენ შვედი მისიონერი, მისი უწმინდესობა ე. ჯონ ლარსონი²⁸ და მისი მეუღლე, რომლებმაც ბევრი სამუშაო ჩაატარეს თბილისსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე მყოფ იეზიდებთან, გაეცნენ მათ ტრადიციებს, ადათ-წესებსა და რწმენას.

იეზიდებს ძირითადად შეხვდებით კავკასიაში, სომხეთსა და ქურთისტანში²⁹, თუმცა ისინი გაცილებით დიდ ტერიტორიაზე არიან გაფანტულნი, ხოლო მათ ძირითად სამყოფელს წარმოადგენს მესოპოტამიაში არსებული მოსულის³⁰ პროვინცია. ისინი მთელი ისტორიის მანძილზე იდევნებოდნენ, ამიტომ მათი რიცხოვნობა დიდი არ არის; კავკასიის რეგიონში თორმეტი ათასი იეზიდია, ხოლო რამდენიმე ათასი იეზიდი ცხოვრობს თბილისის შემოგარენში. ისინი არ უწოდებენ თავ-

ვისთავს იეზიდებს, არამედ იყენებენ საკუთარ საგვარეულო სახელებს, ან სურვილისამებრ იწოდებიან როგორც დასნი. ეს ტერმინი მომდინარეობს მოსულის მახლობლად არსებული იეზიდების საგვარეულოდან. ამ საგვარეულოს საცხოვრებელი ძველი ნინევიის³¹ ახლოსაა და მათი რელიგიის ერთ-ერთ სამშობლოდ ითვლება. იეზიდის სახელს სხვადასხვა ახსნა მოეძებნა; ერთ-ერთი მათგანი უკავშირდება იაზდანს³², სპარსულ ენაში ღმერთის აღმნიშვნელ სიტყვას, რადგანაც იეზიდებს სწამთ ღმერთი, თუმცა ჩვეულებისამებრ ისინი მასზე არ საუბრობენ. მეორე ვარიანტი იყო მისი დაკავშირება ქალაქთან იეზდი (იაზდი)³³. მესამე - სახელი მოდის იეზიდისგან, სამულველ მუსულმან ხალიფასაგან, რომელმაც მუჰამედის³⁴ შვილიშვილი ჰუსეინი³⁵ მოკლა, ის ჰუსეინი, რომელიც იეზიდების იგავებში მათი რწმენის დამცველად იყო მიჩნეული. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს იეზიდების სახელის წარმოშობის რამდენიმე ვარიანტი, ჩემი შეფასებით არც ერთი ვარიანტი არ შეიძლება მივიჩნიოთ დამაჯერებლად. იეზიდების სარწმუნოების თანახმად, ქვეყნიერების შემქმნელმა ღმერთმა, საკუთარი არსებისგან თავდაპირველად ექვსი ღვთაება შექმნა: მზე, მთვარე, ვარსკვლავები და მათთან ერთად ანგელოზები. ღმერთის ქმნილება ეშმაკი აუჯანყდა თავის ბატონს, რის გამოც ჯოჯოხეთში მოხვდა. შემდგომ მან მოინანია თავისი ცოდვა. იგი შვიდი ათასი წელი სინანულის ცრემლებს ღვრიდა. მან ცრემლით შვიდი წყლის ჭურჭელი აავსო, რომლებიც განკითხვის დღეს შვიდი ჯოჯოხეთის

ცეცხლის ჩასაქრობად გამოიყენებოდა. მოწყალე ღმერთმა აპატია მოღალატეს, აღადგინა იგი და ზეციური წოდება დაუბრუნა. გაათანაბრა საკუთარ თავთან, ხოლო ანგელოზებს აუკრძალა სიმულვილით შეეხედათ დაბრუნებული ძმისთვის. რაკი უფალმა აპატია სატანას, ადამიანმა ზიზღით არ უნდა შეხედოს ბოროტებას. ამიტომაც არის, რომ იეზიდები არასდროს არ იყენებენ სიტყვას - სატანა. თავს არიდებენ იმ ბგერასაც კი, რითიც იწყება ეს სიტყვა. ხოლო თუ სხვისგან გაიგებენ ამ სიტყვას შიშისგან კანკალებენ. ისინი პატივს სცემენ მის უდიდებულესობას „მეფე ფარშევანგს“. მათი რელიგიის სიმბოლოა ფარშევანგი, რომელიც ხელოვნებაში მამლის სახით არის წარმოდგენილი. Malik Taus - ი(მეფე ფარშევანგი) მომხიბვლელი ჭაბუკის სხეულით და ფარშევანგის კუდით ეცხადება შეიხ აადს, მას ვინც სარწმუნოებაზე ქადაგებს. ზოგჯერ მიფიქრია, რომ ასეთი თაყვანისცემა ბოროტული ძალისადმი თავისი ხასიათით ანალოგიურია გამოსასყიდ მსხვერპლშეწირვასთან, რომელსაც ჰეროდოტეს და სხვა ავტორების მიხედვით ძველ დროში ქსერქსეს³⁶ მეუღლე - ამესტრისი³⁷ მიწის ქვეშ მყოფი ღვთაებისადმი ახორციელებდა. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ ეშმაკის თაყვანისცემლები, რომლებიც დაწყევლილები იყვნენ ავესტაში³⁸(ზოროასტრელთა წმიდა ტექსტების კრებულში), შეიძლება თავს ირთობდნენ სიბნელის სამეფოს თაყვანისცემაზე ფიქრით. იეზიდების უცნაური რწმენის, ეშმაკის თაყვანისცემის გადმონაშთები, რასაც ზოროასტრი ასე

მკაცრად გამოხდა, უკავშირდება მაზანდარანის³⁹ პროვინციას. ნათელია, რომ იეზიდურ სარწმუნოებას გააჩნია ირანული ნიშან-თვისებები, როგორიც არის დუალისტური თვისებები, სტიქიების: ცეცხლის, წყლის, მიწის თაყვანისცემა და პირველი ადამიანის რწმენა, რომელიც ადამამდე ცხოვრობდა და ცოდვა არ ჩაუდენია. ეს უკანასკნელი გვაგონებს ავესტაში (ზოროასტრიელების წმინდა ტექსტების კრებული) არსებულ გაია მარეტანს⁴⁰, რომელიც ცხოვრობდა ირანელ ადამ⁴¹ და ევამდე⁴², ანუ მაშია და მაშოიამდე (პირველი ხალხი ირანულ მითოლოგიაში). იეზიდები არასდროს არ აფურთხებენ მიწას - ეს ჩვევა ისეთივე ძველია, როგორც სამყარო. ისინი მიწაზე არც მდულარე წყალს ასხამენ, რათა პატარა ეშმაკებს სახე არ დაუწვან. მე ხშირად მეუბნეოდნენ, თუ იეზიდის ირგვლივ წრეს შემოხაზავ, ის არც ეცდება წრიდან გამოსვლას, საათების განმავლობაში წრეში იდგება, რაც გვაგონებს მისტიურ წრეს, რომელიც ვენდიდადის⁴³ მიხედვით (წმინდა ტექსტების კრებული) იხაზებოდა ეგზორციზმის⁴⁴ რიტუალის დროს. იეზიდური რელიგია გვიჩვენებს შორეულ კავშირს ძველი ასურელების⁴⁵ და ბაბილონელების⁴⁶ მიერ მზის, მთვარის და ვარსკვლავების თაყვანისცემასთან, რადგან მათ რელიგიაში შემორჩა მზის ღმერთი შამაში⁴⁷ შეიხ შემსის სახით და მთვარის ღმერთი შეიხ სინი⁴⁸, თვით ღმერთის სახით. იეზიდურ დოქტრინაზე გავლენა იქონია მანიქეველიზმმა⁴⁹, მისმა სწავლებამ სიწმინდეზე, ნესტორიანულ⁵⁰ ქრისტიანობამ და განსაკუთრებით მუჰამედის მოძღვრებამ. იეზიდელებს

კავშირი აქვთ თითოეულ ჩამოთვლილ რელიგიასთან. ისინი აღიარებენ მუჰამედს, როგორც თანაბარი წოდების მქონე მქადაგებელს აბრაჰამთან⁵¹ და პატრიარქებთან. მათ სწამთ, რომ ქრისტე იყო ადამიანის სხეულის მქონე ანგელოზი. ერთი უცნაური რამ, რაც მოვისმინე ის არის, რომ იეზიდები ყოველ წელს ერთ ცხვარს სწირავენ ქრისტეს და ოცდაათს ეშმაკს. გააჩნიათ ნათლობის რიტუალი; წინადაცვეთა ზოგადად არსებობს, მაგრამ საყოველთაო არ არის. საქორწილო ცერემონიალის დროს ნეფე-პატარძალი პურის ნაჭერს - იყოფენ. იეზიდები ნებას რთავენ მუსლიმანურ მოძღვარს ჩაატაროს ღვთისმსახურება როგორც ქორწილში, ისე დაკრძალვაზე. ისინი აღიარებენ სამღვდელოების სისტემას, რომელსაც სათავეში უდგას მღვდელმთავარი მღვდელმსახურებთან და აგრეთვე ღარიბ, ღვთისმოსავ ხალხთან ერთად. ამ ხალხში შედის მამაკაცთა და ქალთა ორდენი — ფაკირი⁵² და ფაკირიაჰი (fakir და fakiriah). იეზიდები არ ატარებენ მსხვერპლშეწირვას. მათ არც ტაძარი გააჩნიათ, ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით, თუმცა აქვთ სხვადასხვა რელიგიური რიტუალი. იცავენ მარხვას და აწყობენ არაერთ ღონისძიებას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შემოდგომის დღესასწაული, რა დროსაც ხდება „მეფე ფარშევანგის“ გამოსახულების თაყვანისცემა. ეს არის ღონისძიება, რომელსაც თან ახლავს შემოწირულობები და ლოცვები. მათი ცრურწმენებს შორის ყველაზე უცნაურია სიძულვილი ცისფერი ფერისადმი. იეზიდებს არ ეკრძალებათ

ყოველდღიურად ღვინის მირთმევა, რასაც ვერ ვიტყვით მუსულმანებზე, თუმცა იეზიდები თავს არ ინებივრებენ ღვინის მირთმევით. მათთან არც პოლიგამია⁵³ აკრძალული, მაგრამ სიღარიბის გამო, ხალხი ამას ვერ ახორციელებს. საიქიო ცხოვრების რწმენა, დაჯილდოების და დასჯის სისტემა მათი რწმენის ნაწილია. იმ ფაქტის დაგმოზა, რომ საიქიოში ადამიანი აგრძელებს ცხოვრებას რომელიმე ცხოველის სახით, მათთვის მიუღებელია, რადგან მათ აღიარებული აქვთ სულების გადასახლების დოქტრინა. იეზიდებს აქვთ წმინდა წიგნი, სახელად ალ-იალვა. ისინი თაყვანს სცემენ წმინდა შეიხ აადს⁵⁴, როგორც სარწმუნოების მქადაგებელს. იგი ჩვ.წ. აღ-მდე 1200 წ. ცხოვრობდა. რაც შეეხება იეზიდების სოციალურ სტატუსს, მათ თბილისსა და ერევანში⁵⁵ დაბალი სოციალური კლასის წევრებად მოიხსენიებენ და მინდა ვთქვა, რომ ასევე ყველა სხვა ტერიტორიაზეც. ისინი თბილისში დასაქმებულები იყვნენ მენაგვეებად და ძირითადად მძიმე სამუშაოებზე. ამის გამო, ისინი ყველაზე უფერული ტანისამოსით იყვნენ შემოსილნი. ისტორიები, რაც მათზე თქმულა, მაგონებს ინდოეთში არსებულ „დამგველთა კლასს“; მაგრამ თბილისში რუსული მუნიციპალური განკარგულებებით იეზიდების მოვალეობები სხვათა ხელში გადავიდა, რამაც განაპირობა მათი ძირითადი საქმიანობის შეცვლა ბოლო ერთი, თუ ორი წლის განმავლობაში.

ზოგადად, ისინი მიეჩვივნენ ქალაქგარეთ ცხოვრებას და დღის განმავლობაში მხოლოდ სამუშაოსთვის ჩამოდიან ქალაქში. მეუღლეები კი დიასახლისები არიან და მიჰყვებიან სოფლის მეურნეობას, ძირითადად მიწათმოქმედებას. მოთხოვნა იეზიდების ოჯახებისა არის მწირი და როგორც ჩანს, ისინი კმაყოფილები არიან არსებული ცხოვრების სტილით. დამატებით უნდა ითქვას, რომ თბილისის გარშემო მცხოვრები იეზიდები, მიუხედავად მათი გაუბედურებული შესახედაობისა, მნიშვნელოვანი ფულადი სახსრების მფლობელები არიან.

თბილისში ყოფნის ბოლო დღეები შემდგომი მოგზაურობისთვის სამზადისს დავუთმე, რადგან სპარსეთი ჯერ კიდევ დარჩენილი იყო სასტუმროებისა და რკინიგზის გარეშე. თეირანის გარდა სპარსეთში მოგზაურობისათვის შეიძლება ვთქვათ, რომ უმძიმესი პირობებია.

ქარავანისთვის ტვირთი უნდა იყოს მსუბუქი და რაც შეიძლება მჭიდრო, აუცილებელია სალაშქრო მსუბუქი საწოლი, რომელიც მოგზაურობისას საწოლის, მერხის და სასადილო-მაგიდის მაგივრობას გაგიწევთ.

რაც შეეხება ტანსაცმელს, კარგად უნდა დავიმახსოვროთ, რომ ზამთარში ცივ მთებში ძლიერი სიცივეები იცის და ზაფხულში უდაბნოს სიცივე ასევე ძალიან აუტანელია. ნებისმიერ

შემთხვევაში შავი დაბურული სათვალეები შესანიშნავად გიცავს თოვლისგან, მზისგან თუ მტვრისგან. აუცილებელი სამზარეულოს მოწყობილობისა და სამგზავრო ნივთების გარდა, მე აგრეთვე თან წავიღე ტყავის ქამრების მარაგი, ბოქლომები, ორი კამერა, რამდენიმე წიგნი რუკის ჩათვლით, უბრალო საჩუქრები და სხვადასხვა ნივთი, რომელიც შეიძლება დამჭირდეს ხანგრძლივი მოგზაურობისას. გამოცდილებამ მიჩვენა, რომ ამ ნივთების ჩასალაგებლად ორი მძიმე ტყავის ჩემოდანი და სამგზავრო ჩანთა სრულებით საკმარისი იყო, შეიძლებოდა პატარა ტომარა კიდევ დამემატებინა. ქარავანთან ერთად მოგზაურობისას აუცილებელია თან იქონიო რამდენიმე პატარა, ვიდრე ერთი ან ორი დიდი ფუთა, რადგანაც ისინი ასე უფრო ადვილი გასანაწილებელია, რათა საპალნე ცხენმა წონასწორობა უკეთ დაიცვას.

სასტუმროში დავიქირავე ქართველი გიდი, მოხუცი როსტომი⁵⁶, რომელიც საზღვრამდე გამიძღვა; მისი სახელი ძალიან მომეწონა, რადგან მან ისტორიული რუსტამი⁵⁷, სპარსი გმირი გამახსენა. როგორც გიდი, ის კარგად ინფორმირებული იყო და ლინგვისტურადაც შესანიშნავად მომზადებული, რადგანაც ის არა ნაკლებ 6 ენაზე საუბრობდა. ჩვენი კომუნიკაციის ძირითადი ენა ფრანგული იყო.

ბარგი, გასაშლელი ლოგინისა და ბალიშის ჩათვლით, მოხერხებულად იყო შეკრული, საბოლოო სამზადისი დასრულდა და რამდენიმე საათით ადრე მე უკვე მატარებელში ვიჯექი, საიდანაც 15 საათიანი მგზავრობა იწყებოდა ერევნისკენ, სადაც რკინიგზა არარატის მთის⁵⁸ ჩრდილქვეშ სრულდება.

კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიამის სახლამდე

თავი II

შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე

ჯერ კიდევ განთიადი იყო, როდესაც კარზე საშინელმა ბრაზუნმა გამაღვიძა და მომესმა, „სერ, გაიღვიძეთ - პორტში რუსული გემი შემოვიდა და მზად არის ათ საათზე სეკასტოპოლისა და ბათუმისაკენ გასასვლელად“. ეს დემეტრიოსის ხმა იყო, ჩვენი ბერძენი მეგზურისა კონსტანტინოპოლში, რომელიც გავაფრთხილეთ, რომ ეცნობებინა ყოველი ახალი ამბავი ნებისმიერი გემის, ტანკერის, ან რაიმე მისი მსგავსის შესახებ, რომელსაც შეეძლო შავი ზღვის გავლით ბათუმში გადავეყვანეთ, ვიდრე ბათუმის მიმართულებით მიმავალი ყოველკვირეული გემი მოვიდოდა. დროის დაზოგვის შესაძლებლობამ ძალიან გაგვახარა. ხოლო დემეტრიოსი, რომელსაც საშინლად სძულდა საქმის ადრე დაწყება, ან გვიანს აღმოჩენა მუშაობა, ჩვენს სწრაფ გამგზავრებას სიხარულით შეხვდა. ერთგული კურიერის წყალობით ბარგის ჩალაგებასა და ამგვარ წვრილმან საქმეებში დრო არ დაგვიკარგავს, მან არ დააყოვნა ჩვენი ნივთების სასტუმროდან გემზე გადატანა და ყოველივე ამის წყალობით გამგზავრებამდე რამდენიმე საათით

ადრე უკვე „პუშკინის“^{*} წინა გემბანში მოვთავსდით. შესანიშნავი დილა იყო, რუსული კალენდრის მიხედვით აღდგომის კვირა იდგა, ჩვენი აღდგომიდან^{**} ორი კვირის მოგვიანებით. კაპიტანი, ოფიცრები და ეკიპაჟი, ისევე როგორც მგზავრები დასვენებისა და იუმორის ხასიათზე იყვნენ. ყველა, ხიდიდან დაწყებული ბულვარამდე ერთმანეთს კოცნიდა და ბედნიერ აღდგომას უსურვებდა. ძრავების ხმა გაისმა და გემმა ბოსფორის⁵⁹ გავლით ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ აიღო კურსი. შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროს გასწვრივ ხუთდღიანი მოგზაურობა გველოდა. სტამბოლი⁶⁰, გალათა⁶¹, პერა⁶², შორეული სკუტარი⁶³ აზიის მხარეზე ნელ-ნელა გაფერმკრთალდა და გაუჩინარდა. მათი ადგილი სწრაფად დაიკავეს აღმოსავლურ-დასავლური არქიტექტურის შესანიშნავმა ნიმუშებმა, რომელიც ბოსფორის სრუტის სანაპიროს ბოლომდე გასდევს. პირველად ჩვენს თვალწინ, საუკუნის წინათ სულთან აბდ ალ-მაჯიდის⁶⁴ მიერ აგებული „დოღმა ბახჩე“-ს სასახლის⁶⁵ თვალის მომჭრელი ბრწყინვალეობა გადაიშალა. მის უკან კი სარკისებურ ლურჯ ბოსფორში ჩირაგანის⁶⁶ მარმარილოს ფასადი გამოჩნდა, რომლის აღმართვაც 1867 წელს სულთან აბდ ალ-აზიზის⁶⁷ სახელს უკავშირდება (დაწვამდე 1911); თითქმის ნა-

^{*} გემის სახელწოდება – გ.ს.

^{**} მოგზაური გულისხმობს კათოლიკური კალენდრით არსებულ აღდგომას –გ.ს.

ხევარ მილზე, ზღვის სანაპიროს გასწვრივ გადაშლილიყო ბრწყინვალე ხედი, სამეფო სასახლეებით, რაც უცხოთათვის მიუღწეველი იყო და საოცნებო, აკრძალულ მხარეს წარმოადგენდა. ამ ორი მეფური სასახლის მიღმა, ბრწყინვალე მარმარილოს ფონზე მთის წვერზე მოჩანდა მათნაირად გასაოცარი არა, თუმცა უფრო სახელგანთქმული ილდიზ კიოსკი⁶⁸, ახლახანს გადაყენებული სულთან აბდ ალ-ჰამიდ მეორის⁶⁹ სამფლობელო. ამ სასახლის ბედი, რომელსაც დღესაც არ აკლია სახელი და დიდება, უფრო და უფრო გაფერმკრთალდა და შეიძლება ითქვას გაუფერულდა კიდევ ბოლო დროინდელი ცვლილებების, განსაკუთრებით 1908 წლის რევოლუციის⁷⁰ გამო. ჩვენი გემი უკვე ღრმად იყო ბოსფორის ამ ცნობილ წყლებში შესული, რომელიც ხანდახან მხოლოდ ერთი, ან ორი მილის სიგანისაა, ხანდახან კი გაშინებს თავისი თვრამეტი მილის სიგანითა და აგრესიულობით. იგი ოლიმპოსავით⁷¹ ძველია. გავრცელებული თქმულება მოგვითხრობს, თუ როგორ გადაკვეთა ხარის სახიანმა ზევსმა⁷² ეს წყლები, როდესაც იგი ულამაზეს, გაცოფებულ იოს⁷³ მისდევდა. სწორედ ამ მითმა დაუდო დასაბამი ამ სიტყვის ეტიმოლოგიას, ბოსფორი როგორც ოქს-ფორდი. მაგრამ ახლა საკმარისია მითებსა და ლეგენდებზე საუბარი! ისტორიიდან ცნობილია, რომ არა მხოლოდ გოთების⁷⁴ ვანდალურმა ტომებმა, არამედ ქრისტიანებ-

მაც ილაშქრეს ამ ვიწრო სრუტეზე. ჰეროდოტე⁷⁵ მოგვითხრობს, როგორ მოუძღოდა დარიოს დიდი⁷⁶ სპარსელთა ურიცხვ არმიას ამ სრუტის გადასალახად. 513 წ. ქრ. შ-მდე გამართული ლაშქრობის მიზანი გემებისაგან გაკეთებულ ხიდის მეშვეობით საბერძნეთის დაპყრობამდე სკვითების⁷⁷ დალაშქვრა იყო.¹ ჩვენ შეგვიძლია თვალნათლივ დავინახოთ ეს ადგილი, რომელიც რუმაილის⁷⁸ ციხე-ქალაქის დასავლეთ ფერდობზე მდებარეობს. ეს არის თურქული ციხესიმაგრე, აშენებული 1452 წელს. ეს იყო ის ადგილი, სადაც თვით დიდებულმა დარიოსმა დაიდგა გვირგვინი, როდესაც ის აზიიდან ევროპისაკენ მომავალ თავის ურიცხვ არმიას ადევნებდა თვალს. სწორედ ამ დიდებული მოვლენების მომსწრე გამხდარა ეს საოცარი ადგილი!

რაც უფრო წინ მიიწევდა ჩვენი გემი, კიდევ უფრო ნათლად ვხედავდით, თუ როგორ ვიწროვდებოდა, ხან კი ისევ ფართოვდებოდა სანაპირო ზოლი. ჩიტების ჭიკჭიკი და ძაღლების ყეფის ხმა ჩაგვესმოდა ამ ვიწრო სანაპიროს გასწვრივ.² ერთ-ერთი კუნძული კვლავ დგას მარცხნივ, ევროპულ სანაპიროსთან ახლოს; მეორე კი მარჯვნივ, აზიატიკის სანაპიროს რომ ესაზღვრება, წყლისგან თითქმის ჩარეცხილია და ოდნავ-

¹ Herodotus, History, 4. 83-80, and cf. Justi, Geschichte Irans, in Grundr. iran. Philol. 2 442-443; see also Grosvenor, Constantinople, I. 166.

² Pliny, Nat. Hist. 6.1.2.

და მოჩანს.¹ იმ დღიდან მოყოლებული, როცა იაზონმა⁷⁹ და არგონავტებმა⁸⁰ ეს მხარე გაცურეს, „მოხეტიალე კლდეები“, როგორც მათ ჰომეროსი უწოდებს, სამუდამოდ მიეწებნენ ზღვას. ჩვენმა ორთქმავალმა-გემმა ანტიკური არგოს მსგავსად სწრაფად, ყოველგვარი სირთულის გარეშე ჩაუქროლა მათ.²

ამ განსაკუთრებულ დღეს ზღვას რომ გავყურებდი, უნებლიედ ოტელოს⁸¹ ღიმილი გამახსენდა: „პონტოს ზღვა, რომლის ყინულოვანი დინება და ძალდატანება თავისთავად გიზიდავს“³. ცაში ატყორცნილი რუსული და ბერძნული ტაძრის გვერდით კლდეში ამოკვეთილი ფოროსის თაღის გასწვრივ, ციცაბო, ზიგზაგისებური დაქანებაა. მყარი პიკებისა და ბასრი კლდეების ველურ ბუნებაში, ლურჯ ექსისინს⁸² თავზე რომ დაჰყურებენ აღფრთოვანებას ვერ მალავ და ამ სილამაზით გამოწვეული სიამოვნება გიორმაგდება. ეს გაორმაგებული შეგრძნება, თითქოსდა დადნა და მზის ჩასვლით გამოწვეულ ესთეტიკურ სიამოვნებას შეუერთდა, როცა იალტას⁸³ მივუახლოვდით. სამანქანო გზა მწვანე ეზოებითა და მდიდრული ჩრდილოვანი ხეებით დამშვენებულ სააგარაკო სახლებს შორის გადიოდა. ამ გზას სამეფო პარკამდე მივყავდით, სადაც

¹ Grosvenor, 1, 199-205.

² Homer, Od, 12. 59 ff. Apollonius Rhodius, 2. 255-620. Compare many more references in Gruppe, Gr. Myth. Und Religionagesch. pp. 396, n. 13, 397, n. 3 Munich, 1906.

³ Shakespeare, Othello, 3.3. 453-455.

ხე-მცენარეების უმრავლესობა ტროპიკული წარმომავლობისა იყო. ჩვენი ეტლიც ამ ქუჩაზე მიჰქროდა, სანამ „სასტუმრო რუსეთის“ ტერასას არ მიღწია. როდესაც სიბნელე ჩამოწვა, სასტუმრო და მისი შემოგარენი ელექტრო ნათურებით განათდა. განათებული იყო ასევე ფართო გზაც, რომელიც ეშვებოდა ბაქანთან, საიდანაც ჩვენი გემი აღმოსავლეთისაკენ უნდა გამგზავრებულიყო. ჩვენი ხომალდი, შავ ზღვაში თუ ამინდიც ხელს შეგვიწყობდა, ისეთივე სასიამოვნო იყო, როგორც იახტა. ფეოდოსიაში⁸⁴ ვიზიტმა ნათლად დაგვანახა, თუ როგორ შეიძლება თანამედროვე კომერციულმა პორტმა მემკვიდრეობით მიიღოს გარდასული დღეების დიდება. მილესიანების^{85*} მიერ ჩვენს წ-ალ-მდე მეექვსე საუკუნეში თეოდოსიის სახელწოდებით დაარსებული ნავსადგური მალევე გადაიქცა საბერძნეთის ბელელად და დღესაც არ დაუკარგავს თავისი ტრადიცია იყოს მარცვლეულის ექსპორტის ძირითადი ცენტრი. გენუელები⁸⁶ ამაცობდნენ, რომ ამ ტერიტორიას, როცა მათ ზღვაზე

* შავი ზღვის სანაპიროთა კოლონიზაცია მილეტებმა ჯერ კიდევ ძვ. წ. VIII საუკუნეში დაიწყეს, როდესაც სამხრეთ სანაპიროზე მათ მიერ დაარსებულ იქნა სინოპი და ტრაპეზუნტი, მაგრამ კიმერიელთა შემოსევამ მალე შეწყვიტა მილეტელთა მოღვაწეობა და კოლონიათა დაარსება პონტოს სანაპიროზე განახლდა ძვ. წ. VII ს-ის 30-იანი წლებიდან. მილეტის საკოლონიზაციო მოღვაწეობის აყვავება მოდის ძვ. წ. VII ს-ის უკანასკნელ მესამედსა და VI ს-ის პირველ ნახევარში. ამ დროს იქნა დაარსებული მილეტის ყველა უმთავრესი ახალშენი. იხ. ნ. ლომოური, კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1962, გვ. 48.

ბატონობის ამბიცია ჰქონდათ სწორედ ისინი ფლობდნენ მეცამეტე საუკუნეში. ფეოდალის ფასი თურქებმა კარგად იცოდნენ, რომლებმაც ის მოგვიანებით დაიპყრეს. მოგვიანებით კი რუსებმა დააფასეს ეს ადგილი და იგი მათ მფლობელობაში გადავიდა. სანაპიროზე არსებული ქალაქის უძველესი კედლები ნათლად გვიჩვენებს მის დიდ ისტორიულ წარსულს. აქ ბევრი კომერციული ადგილი და თვალისმომჭრელი ვილაა, რომლებიც უმდიდრესი ვაჭრების საკუთრებას წარმოადგენენ, თუმცა ახალი რუსული ქალაქი მაინც თანამედროვეა. კიდევ ერთი დღე და ჩვენს წინაშე გაგრა⁸⁷, რუსების საყვარელი კურორტი და ზღვის სანაპირო, რომელიც გაშლილია ფიჭვის ტყიან მთებსა და ზღვას შორის. ეს ადგილი ისეთი პოპულარულია, რომ თითოეული გემი უამრავ მგზავრს ემსახურება ყოველ დღე. მგზავრებს შორის, რომლებიც გემზე ამოვიდნენ იყო რამდენიმე ისეთი, რომელიც კავკასიას კარგად იცნობდა და შეეძლო მოეყოლა ძველი ამბები გმირული შეტაკებებისა და სისხლისმღვრელი კონფლიქტის შესახებ მაჰმადიანებს, სომხებსა და ქრისტიან რუსებს შორის არეულობის პერიოდში, რომელსაც მალევე რუსეთ-იაპონიის ომი⁸⁸ მოჰყვა. მომდევნო დღეს, როდესაც შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მივუახლოვდით, ნელ-ნელა გამოჩნდა კავკასიის გოლიათი მთები და თვალი მოგვკარით ფოთის შორეულ ხედს, რომელიც

ბერძნების ფაზისი⁸⁹ იყო. ერთ დროს ეს ქალაქი სავაჭრო ცენტრს წარმოადგენდა და უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა მთელს აღმოსავლეთში, მანამდე, სანამ ის არ ჩაანაცვლა ბათუმმა⁹⁰, რომელიც მისგან ორმოციოდე მილის დაშორებით მდებარეობს. საუკუნეების განმავლობაში ფოთი⁹¹ იყო პორტი, საიდანაც საბერძნეთის და რომისაკენ ტრანზიტულ გემებს საქონელი გადაჰქონდათ, რომლებიც კასპიის ზღვიდან შემოდის ტრანსკავკასიური გზის გავლით. ამ საკითხის შემთხვევით გახსენებამ ერთ-ერთ მგზავრთან საუბარი წარმოშვა ანტიკური ხანის ვაჭრობაზე აღმოსავლეთში. მან მომითხრო ორი ამჟამად დანგრეული პორტის შესახებ სოხუმს კალესა⁹² და ფოთს შორის, რომლიდანაც იწყება დიდი კედლის ზოლი, ძლევამოსილ ბურჯს დერბენტს⁹³ რომ უერთდება კასპიის ზღვასთან, რაზეც საუბარი მეხუთე თავში გვექნება. მგზავრის თქმით, ერთ-ერთი ტრადიციის მიხედვით მისი წარმოშობა მიეწერება ალექსანდრე დიდს⁹⁴, მაგრამ მეორე ტრადიცია მის წარმოშობას მონღოლთა შემოსევას უკავშირებს. ისტორია მოგვითხრობს, რომ ის აშენდა ინდოეთიდან მომავალი ქარავნების დასაცავად. ეს კიდევ ერთი ვერსია იყო, რომელიც, როგორც ვიცოდი, დერბენტში თავდაცვითი პოზიციების გამაგრების საკითხს უკავშირდებოდა, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი და ის კიდევ ერთხელ ამტკიცებს, თუ რა

დამაჯერებელია მონათხრობი მისი ნამდვილი წარმოშობის შესახებ. გათენდა მეორე დილა და ჩვენი ხომალდი უსაფრთხოდ მიუახლოვდა ბათუმს, რომლის უკან ძლიერი მთაგრეხილების თოვლიანი ხედი იშლება. ბათუმი გადაიქცა ზუსტად ისეთად, როგორც შესაძლოა ფოთი ყოფილიყო უკეთესი სიტუაციის შემთხვევაში. იმის მიუხედავად, რომ ფოთი არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდა, ბათუმი თავდაპირველად არ წარმოადგენდა ისეთ ქალაქს, რომ მნახველისათვის თავი მოეწონებინა. რუსეთი ყოველმხრივ ცდილობდა მისი ადგილმდებარეობის ათვისებას.* ქალაქის ისტორია, ისევე

* მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან ბათუმმა, როგორც ქალაქმა მნიშვნელოვანი ფუნქცია შეიძინა, ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო აქ არაერთი საწარმო გაიხსნა. მათ შორის: საექსპორტო კასრების დამამზადებელი მანუფაქტურები, ლითონდამამუშავებელი მექანიკური ქარხნები და სხვ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI. თბ., 1972, გვ. 51, 56; ბათუმის მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზარდა მას შემდეგ, რაც იგი ბაქოს ნავთობის საექსპორტო ნავსადგურად გადაიქცა. ბათუმი საექსპორტო ჭურჭლის მთავარი მწარმოებელი პუნქტი გახდა. იგი დიდ სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრად ჩამოყალიბდა, რასაც ნიადაგი შეუმზადა ჯერ კიდევ 1879–1886 წლებში ბათუმში „პორტო ფრანკოს“ არსებობამ. რუსეთი აქტიურად იყო დაინტერესებული ნავთობის ექსპორტით. იგი კონკურენციას უწევდა ა.შ.შ ნავთობის კომპანიებს. ბაქოს ნავთობის გადაზიდვას ფაქტობრივად რკინიგზა ვერ აუდიოდა, ამიტომ გადაწყდა ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის გაყვანა, რითაც დიდად იყვნენ დაინტერესებულნი არამარტო ადგილობრივი, არამედ უცხოელი კაპიტალისტები. მილსადენის აგება საბოლოოდ 1897 წელს დაიწყო და 1906 წელს დასრულდა. მილის წლიური გამტარიანობა 60 მლნ. ფუტს უდრიდა, რამაც ბათუმის როგორც სამრეწველო-სავაჭრო ცენტრის ფუნქცია კიდევ უფრო გაზარდა. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. VI, გვ. 63; 1919–1920 წლებში საქართველოში ნამყოფი ინგლისელი ჟურნალისტი ბეჩჰოფერი ბათუმს

როგორც ისტორია მისი ტერიტორიული მეტოქისა (აქ ჩვენი აზრით ფოთს უნდა გულისხმობდეს მოგზაური – გ.ს.) არის ძალიან ხანგრძლივი, რადგან სწორედ მის ახლოს იყო განლაგებული ანტიკური პეტრა⁹⁵ და კიდევ უფრო ადრე ბათუსი. თურქებს ის დიდი ხანი ჰქონდათ დაპყრობილი, მაგრამ მაინც ვერაფერი მოუხერხეს ქალაქს, მიუხედავად ყველა იმ დამამცირებელი გამონათქვამებისა, რაც მათი მმართველობის პერიოდში გაისმოდა.* ქალაქმა ფეხზე წამოდგომა იწყო მაშინვე, როდესაც ის რუსეთს დაუთმეს ბერლინის 1878 წლის ხელშეკრულების შედეგად⁹⁶ და ამ დროიდან მოყოლებული ბათუმი გადაიქცა განვითარებულ ქალაქად, თავისი გაცხოველებული ბიზნესით¹ და მზარდი საექსპორტო ვაჭრობით. ის დღევანდელი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის შერწყმას განასახიერებს. მისი მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენენ: რუსები, სომხები და ბერძნები, რომლებიც მის აღმოსავლეთ ნაწილში სახლობენ; ხოლო მუსლიმანური ნაწილი, -

ევროპისკენ გამავალ ამიერკავკასიის ჭიშკარს უწოდებდა. როგორც უცხოელი ჟურნალისტი აღნიშნავდა, ნავთობის მილი ბაქოდან ბათუმამდე რკინიგზას მიჰყვებოდა, შემდეგ ნავთობი ევროპაში გემებით გაჰქონდათ. გ. გელაშვილი, ინგლისელი ჟურნალისტი ბეჩქოფერი ბათუმის შესახებ, (1919–1920 წლები), ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, ტ. II. თბ., 2012, გვ. 80–81.

* აქ შესაძლებელია მოგზაური გულისხმობდეს თურქების დამოკიდებულებას ადგილობრივ მაცხოვრებლებზე.

¹ On the noticeable improvement the took place, see especially Brugsh Im Lande der Sonne, pp. 20-26, Berlin, 1880.

თურქების, თათრებისა და ირანელებისაგან შემდგარი - უფრო დასავლეთ მხარეში სახლობს.* მისი სასეირნო და ღირსშესანიშნაობებით სავსე გზა გადის საზოგადოებრივ ბაღებსა და სკვერებზე, ასევე მთავარ ბულვარზე, რომელიც ზღვას გადაკვეთებს.* აქაური მცენარეები ტროპიკულია, ირგვლივ მრავლად იხილავთ პალმების გადაშლილ კენწეროებს, მაშინ როდესაც შორეულ მთებზე ჯერ კიდევ თოვლია. ქალაქის მთავარი ღირსშესანიშნაობაა ალექსანდრე ნევესკის*** რუსული კა-

* 1921 წლის მონაცემებით ბათუმში სულ 35200 სული მოსახლე იყო, იხ. მ. ფუტყარაძე, ბათუმის მოსახლეობის დინამიკის თავისებურებანი, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი, 2013, გვ. 327; 1922 წელს ბათუმის ეთნოსტრუქტურული სურათი ასე გამოიყურებოდა: ქართველები შეადგენდნენ ქალაქის 30,5%, სომხები – 24,6%, რუსები – 17,6%, ბერძნები – 12,6%, ებრაელები – 6,1%, სპარსელები – 2,9%, დანარჩენი ეთნიკური ჯგუფი ერთ პროცენტს არ აღემატებოდა, იხ. ო. თურმანიძე, ბათუმის მოსახლეობა XX საუკუნის 20–30–იან წლებში, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი 2013, გვ. 331–332; 1915 წელს ბათუმში მყოფი ინგლისელი ჟურნალისტის – ბექჰოფერის ცნობით ბათუმში ქართველებთან ერთად ცხოვრობდნენ: რუსები, თურქები, ბერძნები, სპარსელები, ბერძნები, თათრები, ასირიელები, ებრაელები, სომხები, მანჯურიიდან ჩამოსული ჩინელები, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიური მოდგმის ხალხები: ლეკები, ჩერქეზები, გ. გელაშვილი, ინგლისელი ჟურნალისტი ბექჰოფერი ბათუმის შესახებ (1919–1920 წლები), ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, II, ბათუმი 2012, გვ. 79;

** ცნობილია, რომ ბათუმის ბულვარის ისტორია 1885 წელს იწყება. ზღვის სანაპირო ზოლში ბულვარის გაშენების იდეა, რომელიც ბათუმის პოლიცმამისტერ ვოზნესენსკის ეკუთვნოდა, ბათუმის ოლქის გენერალ-გუბერნატორის – ა. სმეკალოვის ინიციატივით განხორციელდა. იხ. ნ. ინაიშვილი, ბათუმის ისტორიული ბულვარის განვითარება, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი 2013, გვ. 71.

*** იგულისხმება ალექსანდრე ნეველი - გ.ს.

თედრალური ტაძარი, რომელიც ჰარმონიულად ერწყმის დასავლეთ სანაპიროს არქიტექტურას - მუსლიმანურ სალოცავებს. ხოლო რაც შეეხება ქალაქის საქმიან ნაწილს, აქ ევროპული ტიპის ბანკის შენობებს, სავაჭრო სახლებს, მაღაზიებს, ღვინის სახლებს და კაფეებს შეხვდებით, აქვეა პატარა ჯიხურები და ბაზრები, რომლებიც ქალაქის ცხოვრების განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. მსგავსად კავკასიის სხვა ქალაქებისა, აქაც რადიკალურად განსხვავებული რასების არევი-არევის მუდმივი პროცესი მიმდინარეობს. სწორედ ერებისა და ხალხების, ისევე როგორც მათი იდეალებისა და პოლიტიკური შეხედულებების რადიკალური განსხვავება დროდადრო იწვევდა აჯანყებებსა და სისხლისღვრებს. ერთ-ერთ ამ არეულობაში ორი წლით ადრე, ვიდრე ჩვენ ამ ქვეყანას ვეწვეოდით ამერიკელი კონსული უბედური შემთხვევის გამო ბომბით იქნა მოკლული*, რაზეც ინფორმაცია ადგილობრივ პრესაში არ გამოქვეყნებულა. ირგვლივ სიწყნარე სუფევდა, საქმიანი გარემო მაინცდამაინც შესამჩნევი არ იყო. ისინი ვისთვისაც ვაჭ-

* აღსანიშნავია, რომ ბათუმში პოლიტიკური არეულობა ჯერ კიდე 1905–1907 წლების რევოლუციის დრო დაიწყო, რამაც არაერთი ადამიანი (მათ შორის უცხო ქვეყნის მოქალაქე) შეიწირა. არეულობა მომდევნო წლებშიც გაგრძელდა, რაც განპირობებული იყო ერთის მხრივ მოსახლეობის უკმაყოფილებით მეფის რუსეთის მიმართ, მეორეს მხრივ კი რამდენიმე ქვეყნის პოლიტიკური ინტერესების გადაკვეთით, იხ. ო. გოგოლიშვილი, ფრანგები ბათუმში, კრებ. ზურაბ პაპასქირი – 60, თბ., 2013, გვ. 315–317.

რობა უცხო არ არის და ამ სფეროში ერკვევიან აქ არსებულ ვაჭრობას აქტიურ საექსპორტო ვაჭრობას უწოდებენ. ბათუმი ნავთობს ბაქოდან⁹⁷ ტიფლისის გავლით პირდაპირი კავშირით იღებს და ეს ხდება არა მხოლოდ რკინიგზით, არამედ ექვსასი მილის სიგრძის მილსადენითაც. ამ ყველაფერმა ბათუმს დასავლეთისთვის კასპიის ნავთობის ჭებიდან საწვავის ტვირთ-გადაზიდვის თვალსაზრისით მთავარი შტაბის ფუნქცია მისცა. ეს მშვენიერი გზა გამოიყენება არა მხოლოდ ხე-ტყის, ტყავის, თაფლის, ცვილის ექსპორტირებისათვის, არამედ ყველა იმ პროდუქტისათვის, რომლითაც ვაჭრობენ და აქ ვერ ჩამოვთვლი. მინერალური რესურსები მოიპოვება მოსაზღვრე მთებში და აი, რით ხიბლავს კავკასია ევროპულ და ამერიკულ ქალაქებს. ყველა რისკიანი კაპიტალდაბანდება გვაიმედებს, რომ შემოსავალი გაიზრდება, რაც სავაჭრო ქალაქის მთავარ პერსპექტივას წარმოადგენს. ისტორიული ნაწილი, რომლითაც დავინტერესდით არის მეფე თამარის⁹⁸ სასახლის ნანგრევები, რომელიც საქართველოს ჩვენი წ.აღ.-ის 12-ე საუკუნეში მართავდა. მას მიაწერენ არაერთი შენობის აგებას, რომლებმაც სახალხო აღიარება მოიპოვეს კავკასიაში, თუმცა ახლა ყველაფერი ნანგრევებშია მოქცეული. ბათუმიდან ნახევარი საათის სავალზე, მაღლობზეა აღმართული განადგურებული

ციხე-სიმაგრე, რომელიც სევდიანად გამოიყურება.* ვიწროდ გადაჭიმულა გზა, რომელიც ზღვის ნაპირს გასდევს. აქ უმთავრესად ნოტიო ჰავაა, მაგრამ შუადღით მძიმე ატმოსფერომ სქელი ჰაერი მძიმე ღრუბლებად გარდაქმნა. ასე, რომ შეუძლებელია ერთი შეხედვით მოავლო თვალი დანგრეულ კედლებს, ეს განსაკუთრებით რთულდება ფოტოგრაფირებისთვის. მოზრდილ მიწა-ყრილთან გაშლილა დაცემული ციხე-სიმაგრის ნანგრევები. სიმაღლის მბრძანებლური ხასიათი უფრო ძლიერდებოდა ჩქარი დინებით, რომელიც ბრუნდება და ჩქარი კურსით მიედინება ზღვაში. მე ფოტოზე აღვბეჭდე თავდაცვითი ნაგებობის კვლავაც შენარჩუნებული ციტადელი, რომელიც შექმნილი იყო ყველა სიკეთისა და კეთილშობილების განსახიერების მქონე ამორძალი დედოფლისათვის. მისი სახე ერთნაირად გამოხატავს სინაზესაც და სიძლიერესაც. ლეგენდები თამარის სათნოებებზე კვლავ ცოცხლობს ქართველების

* სამეცნიერო კვლევების შედეგად დასტურდება, რომ ბათუმის სიახლოვეს არსებულ თამარის ციხე-დარბაზის ადგილზე მდებარეობდა ადრეკოლხური ხანის სამოსახლო „გორა“. ბათუმის, იგივე თამარის ციხე გორა – სამოსახლოს წარმოადგენდა. ამ ადგილზე მოსახლეობის ცხოვრების უწყვეტი კვალი ჩანს ჩვ.წ.აღ.-მდე მეორე ათასწლეულიდან, ნ. მიქელაძე, უცხოელების თვალთ დანახული ძველი ბათუმი და მისი შემოგარენი, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, II, ბათუმი, 2012. გვ. 47; ჯეკსონის მსგავსად ბათუმის სიახლოვეს თამარის ციხეს იხსენიებს ფრანგი ორიენტალისტი ჟან მურიე, რომელიც აჭარაში მეცხრამეტე საუკუნის 80 წლებში იმყოფებოდა, ჟან მურიე, ბათუმი და ჭოროხის აუზი, თბ., 1962, გვ. 8.

გულებში. ყველასათვის ცნობილია მისი მეფობის წლები (1184-1213). იგი თავისი ისტორიული მიღწევებით დახასიათებულია როგორც გამოჩენილი ქალი-მმართველი, მათ შორის, რომელთაც ბედმა ერის მართვა არგუნა.¹ თამარის ციხის მოშორებით, ერთი მილის მანძილზე, ჩვენი ცხენები და ეტლები ხიფათს გადაეყარნენ. ამას შეეძლო ჩვენი მოგზაურობისათვის უბედურობაც კი მოეტანა. მდინარის ქანქარა ხიდიდან ცხენები უცაბედად გადაცვივდნენ და თან გადაიყოლეს მიბმული ეტლი. საბედნიეროდ, ტრანსპორტიდან გადმოხტომა მოვახერხეთ. ცხენები სასწაულებრივად გადარჩნენ, იქ ჩაცვივდნენ, სადაც წყალი ღრმა აუზს იკეთებდა დაკბილულ კლდეებს შორის. ცხოველთა ბრძოლა საბოლოოდ მათი გადარჩენით დასრულდა და ვაგონიც აღვადგინეთ. შინისაკენ მიმავალი გზა გავაგრძელეთ და შიშით ვუყურებდით ყველა საექვო ადგილს, საბოლოოდ უსაფრთხოდ მივალწიეთ ქალაქს, საიდანაც უნდა გავმგზავრებულიყავით ტიფლისში მზის ჩასვლიდან 2 საათის შემდეგ. რკინიგზით გასავლელი მარშ-რუტი ბათუმიდან ტიფლისისა და ბაქოს გავლით კვეთს კოლხეთის, იბერიის და ალბანეთის ანტიკურ ისტორიულ მიწას. გვიანი პერიოდის საქართველოს ახლომდებარე რაიონ-

¹ See Holldack, *Von der Sage und dem Reich der Grusinischen Königin Tamara*, Leipzig, 1906 (dissertation), and consult the interesting chapter on Tamara in Shoemaker, *Heart of the Orient*, pp. 40-64, New York, 1904

ნების და თანამედროვე პერიოდის მთელი ეს ტერიტორია ცნობილია, როგორც ტრანსკავკასია. მოგზაურობა, რომელიც ანტიკურ პერიოდში ორ კვირას საჭიროებდა გავლას, ახლა მარტივად იფარება 24 საათზე ნაკლებ დროში, სარკინიგზო გზის საშუალებით, რომელიც შავ და კასპიის ზღვებს ერთმანეთთან აკავშირებს. ერთი საათი ძლივს იქნებოდა გასული მას შემდეგ, რაც ბათუმიდან გამოვემგზავრეთ, ჩრდილოეთით მივუყვებოდით ზემოთხსენებულ ანტიკურ საქარავნო მარშრუტს აზიიდან ევროპისაკენ. ქუთაისის⁹⁹ რეგიონი თითქმის შეესაბამება ანტიკურ კოლხეთს, მედეას¹⁰⁰ სამშობლოს, იასონის მიზანს, როდესაც ეძებდა ოქროს საწმისს¹⁰¹. მთელი ღამის სიარულის მიუხედავად კარგად აღჭურვილ რუსულ მანქანებს გასაჭირი არ ეტყობოდათ და ჩვენი დანიშნულების ადგილზე, კავკასიის დედაქალაქში (თბილისში – გ.ს.) დილით ადრე ჩავედით. ბედნიერი ვიყავი, ქართველ მოხუც როსტომთან შეხვედრით, რომელიც ჩემი გიდი იყო ირანში ოთხი წლის წინ და ასევე ჰოვანეს აკოფიანის ნახვით, რომელსაც ფამილარულად ჯონს ვეძახდით, ანუ ეს იყო იგივე ჩვენი ამერიკელი კურიერი, რომელიც გვახლდა ამ მოგზაურობაში. ვწუხდით, რადგან ახალგაზრდა თავრიზელი ირანელი საფარ ადილბელის მოძებნა ვერ შევძელით, იგი დიდი ხნის წინ ჩემთან ერთად იმყოფებოდა სპარსეთში. იგი ისევ თან მახლდა, თუმ-

ცა შემდეგი მოგზაურობაც ამტკიცებდა, რომ წინა მოგზაურობა იყო მისთვის ყველაზე სარგებლიანი, რადგანაც მან სამედიცინო განათლება გაიღრმავა.¹ ტიფლისში დარჩენა მხოლოდ ერთი დღით გვქონდა გადაწყვეტილი, რადგან მე ძლიერი შთაბეჭდილებების ქვეშ რამდენიმე დღე დავყავი იქ 1903 წელს და ამის შესახებ დავწერე კიდევ.^{2*}

ქალაქი წყნარად გამოიყურებოდა, როდესაც ის პირველად ვნახე, ხოლო მას შემდეგ მან გადაიტანა ხშირი დაპირისპირებები და ბრბოთა არეულობები; ახლაც კი მეგობრები მაფრთხილებდნენ გავცლოდი ყველა თავშეყრის ადგილს. საბედნიეროდ, ჩვენ არ შეგვხვედრია უსიამოვნო შემთხვევები. ვისიამოვნეთ მთელი დღე ბაზარში ხეტიალით. ხელახლა ვესტუმრეთ კავკასიის მუზეუმს და დავათვალიერეთ სხვადასხვა საინტერესო ადგილები ამ აყვავებულ, სხვადასხვა ეროვნებებით სავსე ქალაქში. საკმარისი დრო გვქონდა და სადამოს ფუნქციულობის საბაგირო გზას გავუყევით წმინდა დავითის გორაკისაკენ¹⁰², საიდანაც გადმოვხედეთ ქალაქს და საბოლოოდ ვისიამოვნეთ მშვენიერი ხედით, ვიდრე ბაქოსკენ მიმავალ გზას შევუდგებოდით. ერთდღიანი მგზავრობის შემდეგ მატა-

* ავტორი გულისხმობს 1906 წელს ნიუ-იორკში გამოცემულ წიგნს: „სპარსეთი: წარსული და აწმყო“.

¹ See Jackson, Persia, pp. 55-56.

² See my Persia, pp. 8-15.

რებელი შევიდა ბაქოს მშვენიერ სადგურში, რომელშიც უკვე მეოთხედ ვიმყოფებოდი. მე ყოველთვის ვთვლი, რომ ნამდვილი მოგზაურობა სპარსეთისაკენ სწორედ რომ კასპიის ზღვით იწყება. მომდევნო ორ თავში მოგაწვდით მის სანაპიროზე არსებული სავაჭრო ურთიერთობების სრულ აღწერილობას.

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონი

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონი კოლეგებთან ერთად
კოლუმბიის უნივერსიტეტში. 1914 წელი

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯექსონის მიერ
გადაღებული ფოტოები

ბათუმი კავკასიონის ფონზე

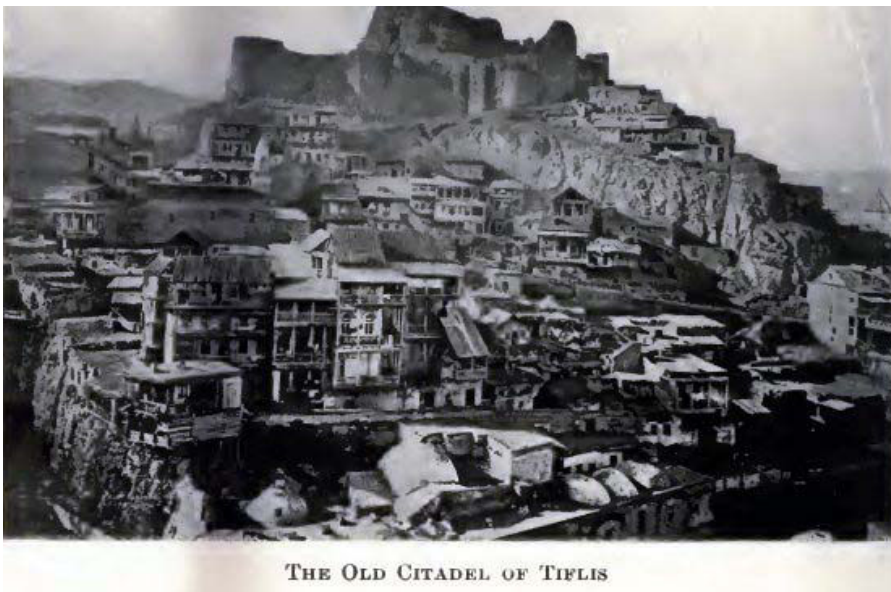
ბულვარი და ალექსანდრე ნეველის კათედრალი ბათუმში

ჯეკსონის წიგნში წარმოდგენილი თამარ მეფის პორტრეტი

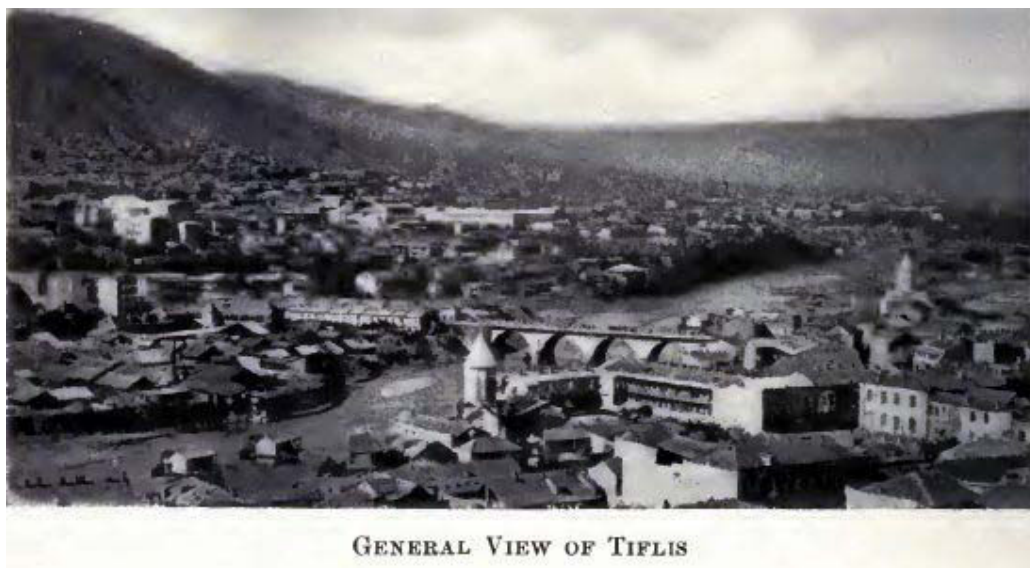

შავი ზღვის სანაპიროზე – ბათუმის მახლობლად

THE OLD CITADEL OF TIFLIS

თბილისის ძველი ციხე

GENERAL VIEW OF TIFLIS

თბილისის საერთო ხედი

THE MICHAELIS BRIDGE OVER THE KURA AT TIFLIS

მიხეილის ხიდი მტკვარზე (თბილისში)

THE CAUCASIAN MUSEUM, TIFLIS

კავკასიის მუზეუმი თბილისში

RUINED TOWER AND AQUEDUCT OVERLOOKING THE BOTANICAL GARDEN

დანგრეული კოშკი ბოტანიკურ ბაღთან

THE TARTAR MEIDAN AT TIFLIS

თათრის მეიდანი თბილისში

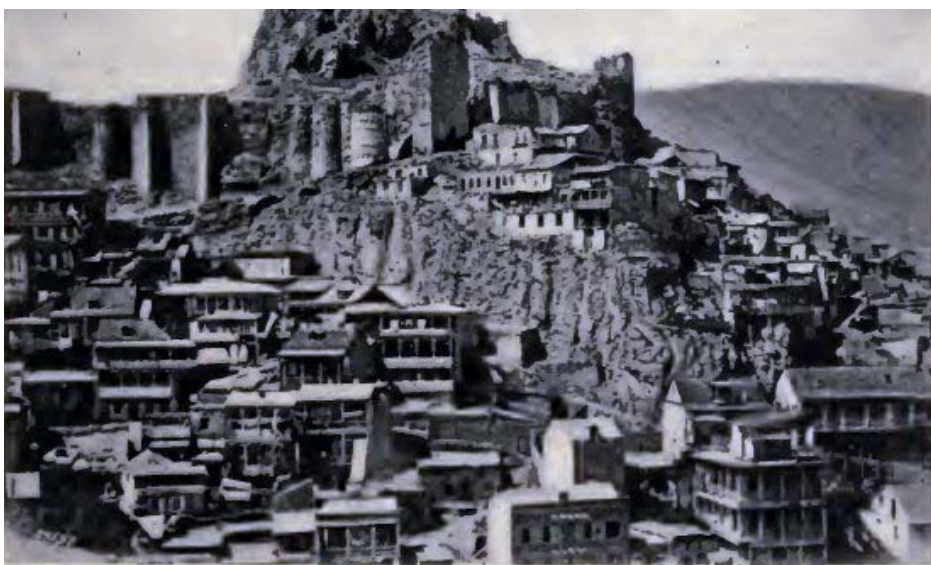
YEZIDIS, OR SO-CALLED DEVIL-WORSHIPPERS, IN TIFLIS

თბილისელი იეზიდები

TYPES OF YEZIDIS, OR DEVIL-WORSHIPPERS, AT TIFLIS

იეზიდები თბილისში

TIFLIS CITADEL (ANOTHER VIEW)

თბილისის ციხე

RUSTOM, MY GEORGIAN GUIDE TO THE FRONTIER

ჯეკსონის ქართველი გიდი როსტომი
(გვარი უცნობია)

შენიშვნები:

- ¹ პართია (პართიის სამეფო) (ბერძნ. Παρθία) – ძველი სახელმწიფო, რომელიც შეიქმნა ქრ.შ. 247 წელს კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, დღევანდელი თურქმენეთის ტერიტორიაზე. სახელმწიფოს მოსახლეობის ძირითად ნაწილს შეადგენდნენ პართელები, სპარსელები, სომხები, ქურთები და სხვ.
- ² მიდია (ძვ. ბერძნ. Μῆδιαι) – ძველი სახელმწიფო და ძველი ეთნოგრაფიული მხარე ირანის დასავლეთით – მდინარე არაქსიდან ფარსის საზღვრებამდე, სამხრეთით ზაგროსის მთიანეთიდან დასავლეთით დემთე-ქევირის უდაბნომდე. მიდიელთა ირანულენოვანი ტომები ისტორიისთვის ძვ. წ. IX საუკუნიდან არიან ცნობილნი, როდესაც ისინი შუა აზიიდან (სხვა ვერსიით, კასპიისპირა ჩრდილოეთ კავკასიიდან) ირანში გადასახლდნენ.
- ³ ელამიტები - ელამი – ძველი სახელმწიფო სპარსეთის ყურის აღმოსავლეთ ნაპირზე, თანამედროვე ირანის ტერიტორიაზე. არსებობდა IV - III ათასწლეულებში. მისი დედაქალაქი იყო სუსა.
- ⁴ შუამდინარეთი, მესოპოტამია – რეგიონი ახლო აღმოსავლეთში, მოიცავს ტერიტორიას ტიგროსსა და ევფრატს შორის. შუამდინარეთი თითქმის მთლიანად მოიცავდა დღევანდელ ერაყს და სირიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილს, აგრეთვე ირანისა და თურქეთის მცირე ტერიტორიას.
- ⁵ იუდეა (ებრ. იეჰუდა; ებრ. ერეც-იეხუდა, „იეჰუდას მიწა“) – ისრაელის ფართო ისტორიული ოლქი, რომელიც სამარიიდან (შომრონი) სამხრეთით მდებარეობს.
- ⁶ კაპადოკია (ბერძნ. Καπαδοκία, „ლამაზი ცხენების ქვეყანა“) – აღმოსავლეთ მცირე აზიაში, თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე მდებარე ისტორიული ოლქის სახელწოდება.
- ⁷ პონტო - პონტოს სამეფო – ელინისტური სამეფო შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ძირითადად დასახლებული იყო კაპადოკიელებით.

⁸ ვახტანგ გორგასალი – (დ. დაახლ. V საუკუნის 40-იანი წლები – გ. 502) ქართლის მეფე, გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე და სარდალი.

⁹ იბნ ჰაუკალი - X ს. არაბი გეოგრაფი.

¹⁰ თემურ ლენგი, ტამერლანი (1336-1405) – შუააზიელი მხედართმთავარი, ემირი (1370-1405), გათურქებული მონღოლური ტომის ბეგის თარაღაის შვილი. თემურ ლენგის ლაშქრობები გამოირჩეოდა სისასტიკით. იგი რვაჯერ შემოესია საქართველოს, რითაც უდიდესი ზიანი მიაყენა ქართულ სახელმწიფოსა და ქართველი ხალხის შემდგომ განვითარებას.

¹¹ 1801 წელი – რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება და რიგითი გუბერნიის სატატუსით მათი შეერთება.

¹² აჯანყებები – რუსეთის იმპერიის მიერ XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ანექსიის შემდეგ პერმანენტულად ხდებოდა ანტი-რუსული აჯანყებები. მაგალითად, 1804 წლის მთიულეთის აჯანყება, 1810 წლის იმერეთის აჯანყება, 1812 წლის კახეთის აჯანყება, 1819-1820 წლების იმერეთის აჯანყება, 1832 წლის შეთქმულება, 1841 წლის გურიის აჯანყება და სხვ.

¹³ ტერასა - ტერასა [ფრანგ. terrasse] – 1. საცხოვრებელ სახლს მიშენებული აივანი, რომელსაც აქვს ბოძებზე დაყრდნობილი სახურავი. 2. ტერასები - ფერდობზე კიბე-კიბე გაჩენილი ან გაკეთებული ჰორიზონტალური ან ოდნავ დაქანებული ბაქნები.

¹⁴ მტკვარი – ამიერკავკასიის უდიდესი მდინარე, რომელიც სათავეს იღებს თურქეთში. ერთვის კასპიის ზღვას აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე. სიგრძე 1515 კმ. საქართველოში მოქცეულია მტკვრის შუაწელის დაახლოებით 400 კმ მონაკვეთი.

¹⁵ ავლაბარი – თბილისის ერთ-ერთი უძველესი უბანი. მდებარეობს მდ. მტკვრის მარცხენა მხარეს.

¹⁶ ალექსანდრეს ბაღი - დღევანდელი 9 აპრილის (ზედა) და გოგლა ლეონიძის (ქვედა) ბაღები.

¹⁷ გერმანული რაიონი – ქალაქ თბილისის ჩრდილოეთ ნაწილში, მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე და რკინიგზის სადგურის სამხრეთით გაშლილია სუფთა გერმანული უბანი, სადაც ვიურტემბერგიდან გადმოსახლებული (1818) გერმანელების შთამომავლები სახლობენ.

¹⁸ ვიურტემბერგელი ემიგრანტები – საქართველოში გერმანელთა დასახლებული პუნქტები XIX საუკუნეში წარმოიშვა. 1804 წელს რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა სამხრეთ კავკასიაში ვიურტემბერგელი ემიგრანტების დასახლების გადაწყვეტილება მიიღო. 1817-1818 წლებში საქართველოში ცარიზმის ხელშეწყობით ჩამოსახლდნენ ვიურტემბერგელი გერმანელები, რომლებმაც აღმოსავლეთ საქართველოში შექმნეს რამდენიმე კოლონია.

¹⁹ კავკასიის მუზეუმი - მეცნიერებისა და კულტურის ერთ-ერთი კერა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში 1852-1919 წლებში. კავკასიის მუზეუმი, როგორც კომპლექსური სამხარეთმცოდნეო დაწესებულება, დაარსდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებასთან (რგსკგ) მწერალ ვლადიმერ სოლოგუბის ინიციატივით. მის შექმნაში მონაწილეობდნენ რუსი და ქართველი მოღვაწეები (ადოლფ ბერჟე, ი. ბარტოლომეი, ნიკოლოზ ხანიკოვი, ალექსანდრე ნიკოლაი, გრიგოლ ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, გ. ერისთავი, რაფიელ ერისთავი და სხვა). 1853 წლის დამდეგს რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებამ აირჩია კავკასიის მუზეუმის დირექცია (დირექციის თავმჯდომარე ა. ნიკოლაი, ერთ-ერთი დირექტორი ვ. სოლოგუბი, ზედამხედველი ა. ბერჟე).

²⁰ გუსტავ რადე (1831-1903) - რუსი (წარმოშობით გერმანელი) ბუნებისმეტყველი, მოგზაური, გეოგრაფი, ნატურალისტი და ეთნოგრაფი. იყო კავკასიის მუზეუმისა და ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორი. შეაგროვა დიდძალი ზოოლოგიური, ბოტანიკური, ეთნოგრაფიული ხასიათის კოლექციები.

²¹ ფუტი - სიგრძის ინგლისური საზომი; უდრის 12 დუიმს (ე. ი. 30,5 სმ-ს).

²² ტაქსიდერმისტი - ტაქსიდერმიის სპეციალისტი. (ტაქსიდერმია [ბერძ. taxis მოწყობილობა და derma კანი, ტყავი] - ცხოველთა ფიტულების დამზადება).

²³ ბოტანიკური ბაღი - თბილისის ბოტანიკური ბაღი, ყოფილი სამეფო ბაღი, სოლოლაკის ქედის სამხრეთით, მდინარე წავკისის-წყლის (ლელვთახევის) ხეობაში მდებარეობს. რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს მიერთების შემდეგ ბაღი სახელმწიფო საკუთრება გახდა. 1845 წელს მას ბოტანიკური ბაღი ეწოდა.

²⁴ თათრების მეიდანის - თათრის მოედანი. „თათრის მოედანი“ ეწოდებოდა დღევანდელი გორგასლის მოედნის ადგილას მდებარე თბილისის ერთ-ერთ უძველეს მოედანს. ვახუშტი ბაგრატიონი მას „ციხის მოედანს“, ხოლო ჟან სარდენი „სამხედრო მოედანს“ უწოდებდა.

²⁵ თბილისი, ტიფლისი - საქართველოს დედაქალაქი.

²⁶ იეზიდები - ეთნიკური ქურთების მცირერიცხოვანი რელიგიური განშტოება, რომლის მიმდევრები ძირითადად ჩრდილოეთ ერაყსა და თურქეთში ცხოვრობენ, შედარებით მცირერიცხოვანი თემები სომხეთში, საქართველოში, აგრეთვე ირანში, სირიასა და უკრაინაში. იეზიდები ერთ ღმერთს აღიარებენ და თავყვანს სცემენ მთავარანგელოზ მალაქ-ტაუსს, რომელიც ფარშეევანგის სახით ჰყავთ წარმოდგენილი.

²⁷ ზოროასტრიზმი - (ანუ ცეცხლთაყვანისმცემლობა, ატრომანი, მაზდეანობა), ერთ დროს სასანიდური სპარსეთის ოფიციალური რელიგია, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სპარსეთის აქამენიდთა და პართთა იმპერიებში. რელიგია ასევე ცნობილია, როგორც ზარათუსტრიანიზმი.

²⁸ ჯონ ლარსონი - არ იძებნება.

²⁹ქურთისტანი (თარგმანში: ქურთების მიწა) – ეთნოგეოგრაფიული რეგიონი ევრაზიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, რომლის ფარგლებში ქურთები მოსახლეობის აბსოლუტურ ან შედარებით უმრავლესობას წარმოადგენენ. ისტორიულად მდებარეობს ყოფილი ჰურიტების სამეფოების ტერიტორიაზე (ქურთები წარმოშობით ჰურიტებისგან არიან).

³⁰ მოსული – ქალაქი ჩრდილოეთ ერაყში. ზოგიერთი წყაროს მიხედვით მოსული ძველი ნინევიის გარეუბანი იყო.

³¹ ნინევია – ასურეთის უძველესი ქალაქი. მდებარეობდა მდინარე ტიგრის მარცხენა ნაპირზე.

³² იაზდანი – მომდინარეობს სიტყვიდან „იაზდან“ („Yazdan“): „ღმერთის სახელი“ ძველ სპარსეთში.

³³ იეზდი (იაზდი) – ირანის ერთ-ერთი უძველესი ქალაქი.

³⁴ მუჰამედი - მაჰმადი, (570/571-632), ისლამის დამაარსებელი, რელიგიური მქადაგებელი და პოლიტიკური მოღვაწე. მუსლიმანური ტრადიციისა და ყურანის მიხედვით, ალაჰის უკანასკნელი მოციქული, წინასწარმეტყველი.

³⁵ ჰუსეინი - წინასწარმეტყველ მუჰამედის შვილიშვილი. იაზიდ იბნ მუავიას ბრძანებით მოკლეს მუჰამედის შვილიშვილი იმამ ჰუსეინი, რამაც ბიძგი მისცა სუნიტებსა და შიიტებს შორის განხეთქილების წარმოშობას.

³⁶ ქსერქსი - ქსერქს I - სპარსეთის მეფე, მართავდა 486-465 წლებში ჩვ. წ. აღ-მდე, აქემენიდების დინასტიიდან.

³⁷ ამესტრისი - დედოფალი ამესტრიდა (ზოგიერთი წყაროს მიხედვით ამესტრისი), ქსერქს I-ის მეუღლე.

³⁸ ავესტა - ზოროასტრის სარწმუნოების წმინდა წიგნების კრებული (ადგენდნენ ძვ. წელთაღრიცხვის მე-9 საუკუნიდან მოყოლებული ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-3 საუკუნემდე); გავრცელებული იყო სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში.

- ³⁹ მაზანდარანი – ირანის 30 ოსტანიდან ერთი. ესაზღვრება 5 ირანული ოსტანი. ოსტანი (სპარს. ოლქი, პროვინცია).
- ⁴⁰ გაია მარტანი, გაიომარტი – (ავესტ. „ცოცხალი მოკვდავი“), ირანულ მითოლოგიაში კაცობრიობის წინაპარი, ფუძემდებელი, პირველი მოკვდავი.
- ⁴¹ ადამი – პირველი ადამიანი, შექმნილი ღმერთის მიერ, ადამიანთა პირველი წინაპარი. ევას ქმარი, კაენის, აბელისა და შეთის მამა.
- ⁴² ევა – ადამიანის პირველი წინაპარი, ადამის ცოლი, პირველი ქალი, კაენის, აბელისა და შეთის დედა.
- ⁴³ ვენდიდადი, ვიდევდატი – ტექსტების კრებული ავესტას დიდ კრებულში.
- ⁴⁴ ეგზორციზმი – დემონის ან სულის განდევნა ადამიანისგან ან რაიმე ადგილიდან.
- ⁴⁵ ასურელები – სემიტური მოდგმის ხალხი, არამეელების შთამომავალნი. ცნობილი არიან აგრეთვე, როგორც სირიელები, აისორები. ცხოვრობენ ძირითადად ირანში, ერაყში, სირიაში, თურქეთში, სომხეთში, საქართველოში (თბილისი, მცხეთა) და ყოფილ სსრკ-ის ევროპის ნაწილის დიდ ქალაქებში. ენა – ასურული. რელიგია – ქრისტიანობა.
- ⁴⁶ ბაბილონელები – შუამდინარეთში მოსული სემიტები. ისინი შუამდინარეთში მოვიდნენ მაშინ, როდესაც აქ არსებობდა ძლიერი შუმერული სახელმწიფო. ბაბილონელები მოექცნენ შუმერების კულტურის გავლენის ქვეშ, მათ გადაიღეს შუმერების მიერ შექმნილი ლურსმული დამწერლობა და შეითვისეს მათი რელიგიური ტრადიციები.
- ⁴⁷ შამაში – ასურულ-ბაბილონურ რელიგიასა და მითოლოგიაში მზის ღვთაება. წარმოდგენილი ჰყავდათ ადამიანების მფარველ ღვთაებად, სამართლიანობისა და სიკეთის განსახიერებად.

⁴⁸ სინი – შუმერული მთვარის ღვთაება, „ცისა და მიწის ნათელი“. შედიოდა შუმერული პანთეონის მეორე ტრიადაში: სინი, შამაში და იშთარი.

⁴⁹ მანიქეიზმი, მანიქეველობა – III ს-ში ახლო აღმოსავლეთში წარმოშობილი რელიგიური მოძღვრება, რომელიც წარმოადგენდა ქალდეურ-ბაბილონური, სპარსული (ზოროასტრიზმი, მაზდეანობა, ფარსიზმი) და ქრისტიანული მითებისა და რიტუალების სინთეზს.

⁵⁰ ნესტორიანელობა, ნესტორიანული – ქრისტიანული სექტა, რომლის ერესიარქი იყო კონსტანტინეპოლელი ნესტორი. ნესტორიანული დოქტრინით, ქრისტე მხოლოდ კაცია, რომელშიც სულიწმიდის საშუალებით ჩასახლდა სიტყვა – ღმერთი (ლოგოსი). 431 წელს ეფესოს III მსოფლიო საეკლესიო კრებამ დაგმო ნესტორიანელობა და განკვეთა ნესტორი.

⁵¹ აბრაამი (აბრამი) – ძველი სამყაროს პატრიარქი, მოხსენებული ძველ აღთქმასა და ყურანში. ებრაელთა მეთაური, მამამთავარი. ბიბლიური ტრადიცია აბრაამის სამშობლოდ მიიჩნევს ურს, ყურანში აბრაამი (იბრაჰიმი) მიჩნეულია ებრაელთა და არაბთა საერთო წინაპრად. მაჰმადის ერთ-ერთი წინამორბედი.

⁵² ფაკირი (არაბ. - ღარიბი, ღატაკი) – მუსლიმანი მოხეტიალე დავრიში. ვიწრო მნიშვნელობით, ფაკირი არის ღატაკი ასკეტი - მისტიკოსი, რომელსაც არ გააჩნია არავითარი პირადი საკუთრება, დახეტილობს ან დარვიშთა თავშესაფარში ცხოვრობს. ფართო მნიშვნელობით, ფაკირი სუფის სინონიმია და აღნიშნავს ბერს, რომელიც ეკუთვნის ერთ-ერთ სუფიურ ორდენს. ინდოეთში ფაკირი აღნიშნავდა არა მარტო მუსლიმან, არამედ ინდუისტ ბერსაც, რომელიც არცერთ ორდენს არ ეკუთვნოდა. ფაკირები იყვნენ ცხოველების გამწვრთნელები, წინასწარმეტყველები, ექიმბაშები, ჯამბაზები (ამ მნიშვნელობით გავრცელდა ეს ტერმინი ევროპაში).

- ⁵³ პოლიგამია – (poly ბევრი და gamos ქორწინება), ქორწინების ფორმა, როდესაც თითოეულს შეუძლია ერთდროულად რამდენიმე მეუღლე ჰყავდეს.
- ⁵⁴ შეიხ ადი ან შიხადი – იეზიდოზმის რეფორმატორი (დაბ. 1070-იანი წლები – გარდ. 1162/63 წწ.) იეზიდოზმის მიმდევრები თვლიან, რომ შეიხი ადი არ იყო ხორციელად ნაშობი და იგი უფალმა გამოგზავნა, სხვა ლეგენდის მიხედვით კი, შიხადი დაიბადა ისტორიულ სირიაში (დღევანდელი ლიბანი) და მის დაბადებამდევე იყო ცნობილი, რომ იგი დიდი პიროვნება გახდებოდა. შეიხ ადი შედის წმინდა ტრიადაში (მალაქ ტავუსი, ეზიდი, შეიხ ადი) და მთავარანგელოზის გამოვლენად ითვლება.
- ⁵⁵ ერევანი – სომხეთის დედაქალაქი და უდიდესი ქალაქი. მდებარეობს მდინარე რაზდანზე.
- ⁵⁶ როსტომი - ქართველი გიდი, რომელიც მეორე მოგზაურობის დროსაც თან ახლდა აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონს.
- ⁵⁷ რუსტამი - შესაძლებელია აქ ავტორი გულისხმობს სპარსული ლიტერატურის ბრწყინვალე ძეგლის „შაჰნამეს“ ცნობილ გმირს – რუსტამს. „შაჰნამე“ ირანელ მეფეთა ისტორიული ქრონიკების, ეპიკური თხზულებების, მითოლოგიური გადმოცემებისა და ლეგენდების კრებულია. მისი ავტორია სპარსული პოეზიის უდიდესი წარმომადგენელი ფირდოუსი.
- ⁵⁸ არარატის მთა - არარატი – ვულკანური მასივი მდინარე არაქსის შუაწელში (მარჯვენა ნაპირზე), თურქეთში, სომხეთის საზღვრის მახლობლად. ბიბლიის მიხედვით არარატის მთაზე გაჩერდა ნოეს კიდობანი.
- ⁵⁹ ბოსფორი – შავი და მარმარილოს ზღვების დამაკავშირებელი სრუტე, რომელიც აზიურ და ევროპულ ნაწილებად ყოფს სტამბოლს.
- ⁶⁰ სტამბოლი – ძველი კონსტანტინოპოლი, ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქი.

⁶¹ გალათა – კონსტანტინოპოლის გარეუბანი, ოქროს რქის ყურის ჩრდ. ნაპირზე. მოგვიანებით ის სტამბოლის ერთ-ერთი მთავარი სავაჭრო ცენტრი გახდა.

⁶² პერა – არ იმეზნება.

⁶³ სკუტარი – არ იმეზნება.

⁶⁴ სულთანი აბდ ალ-მაჯიდი – (დაიბ. 1823 წლის 23 აპრილს, გარდ. 1861 წლის 25 ივნისს). იყო ოსმალეთის ოცდამეთერთმეტე სულთანი, მაჰმუდ II მემკვიდრე. მის სახელს არაერთი რეფორმა უკავშირდება. მან საფუძველი ჩაუყარა ოსმალეთის იმპერიის მოდერნიზაციას, რითაც ოსმალეთი მნიშვნელოვნად დაუახლოვდა ევროპულ სახელმწიფოთა ოჯახს.

⁶⁵ „დოღმა ბახჩე“ – თურქი სულთნების სასახლე სტამბოლში, ბოსფორის ევროპულ მხარეს. აგებულია 1842-53 წლებში აბდულ-მეჯიდ I-ისთვის.

⁶⁶ ჩირაგანის სასახლე - სასახლე, აშენებული 1863-1867 წლებში სულთან აბდულ-აზიზის მიერ. XX საუკუნის დასაწყისში სასახლეში ცხოვრობდა სულთანი აბდულ-ჰამიდ II. 1910 წელს ნახევრად ხის სასახლე დაიწვა. 1989 წლამდე იგი დანგრეულ მდგომარეობაში იყო, ვიდრე მისი დაჩქარებული აღდგენით არ დაკავდნენ იაპონელი ბიზნესმენები. ამჟამად ბოსფორის ევროპულ ნაპირზე მდებარე ჩირაგან-პალასის ხუთვარსკვლავიან სასტუმროს კი სულთან აბდულ-აზიზის ნანგრევებიდან აღდგენილი სასახლის შენობა უკავია.

⁶⁷ სულთანი აბდ ალ-აზიზი – (9/18 თებერვალი 1830–4 ივნისი 1876), ოსმალეთის იმპერიის ოცდამეთორმეტე სულთანი. იგი იმპერიას მართავდა 1861 წლიდან 1876 წლამდე. ის იყო სულთან მაჰმუდ მეორის ვაჟი. ტახტი გადაეცა მისი ძმისგან – აბდულმაჯიდ პირველისაგან 1861 წელს. მისი ყველაზე დიდი მიღწევა იყო ოსმალეთის საზღვაო ფლოტის მოდერნიზაცია. მან ააშენა პირველი

რკინიგზა. მის სახელს სხვა კულტურულ ღონისძიებებთან ერთად უკავშირდება სტამბოლოს არქეოლოგიური მუზეუმის დაარსება.

⁶⁸ ილდიზ კიოსკი (Yildiz Kiosk) – თურქეთის სულთნების სასახლე სტამბოლში.

⁶⁹ სულთანი აბდ ალ-ჰამიდი მეორე – (დაიბ. 21/22 სექტემბერი, 1842 – გარდ. 10 თებერვალი, 1918) - ოტომანთა იმპერიის 34-ე სულთანი. მისი მმართველობა დაემთხვა იმპერიის დაცემის ხანას, ის მმართველობდა 31 აგვისტო 1876 წლიდან მის გადაყენებამდე, 27 აპრილი 1909 წლამდე. აბდულ-ჰამიდ II იყო უკანასკნელი ოტომანი სულთანი რომელიც მართავდა აბსოლუტური ძალაუფლებით, 1909 წელს ის შეცვალა მეჰმედ V-მ.

⁷⁰ 1908 წლის რევოლუცია – ახალგაზრდა თურქების რევოლუცია - თურქეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუცია, რომელმაც დაამხო სულთან აბდულჰამიდ II-ის დესპოტური რეჟიმი ოსმალეთის იმპერიაში და აღადგინა 1876 წლის კონსტიტუცია.

⁷¹ ოლიმპო – (ბერძნ. Ὀλυμπος) — უმაღლესი მთათა მასივი საბერძნეთში (2917 მ), ეროვნული პარკი. ძველბერძნულ მითოლოგიაში ოლიმპო ღმერთების სამყოფელი უწმინდესი მთა იყო. მასივი მდებარეობს თესალიასა და მაკედონიას (საბერძნეთის რეგიონი) საზღვარზე, საბერძნეთის სიდიდით მეორე ქალაქ სალონიკიდან დაახლოებით 100 კილომეტრში.

⁷² ზევსი – (ძვ. ბერძნ. Ζεύς) — ძველბერძნულ მითოლოგიაში ცის, ელვისა და ქუხილის ღმერთი, რომელიც მთელ მსოფლიოს განაგებდა. ოლიმპიელების მეთაური, ტიტანების, კრონოსისა და რეას მესამე შვილი.

⁷³ იო – (ბერძნ. Ίώ) — ბერძნულ მითოლოგიაში ინაქისა, ძველი არგოსის მეფე და ამავე დროს მდინარის ღმერთი.

⁷⁴ გოთები – ჩამოყალიბდნენ სკანდინავიაში. დაახლოებით 230 წელს, გუთები ჩამოვიდნენ შავიზღვისპირეთში. როდესაც გუ-

თებს პირველად რომაელები შეეჯახნენ, გოთები ორ შტოდ გაიყვნენ. (ოსტგუთები და ვესტგუთები).

⁷⁵ ჰეროდოტე – „ისტორიის მამად“ წოდებული ძველი ბერძენი ისტორიკოსი, მოღვაწეობდა ძვ. წ. აღ. V საუკუნეში.

⁷⁶ დარიოს დიდი – აქემენიდური ირანის მეფე, ალექსანდრე მაკედონელის თანამედროვე, მოღვაწეობდა ძვ.წ. აღ. დაახ. ძვ. წ. 380 - 330 წ. წ.

⁷⁷ სკვითები – ძველირანული ტომები, მოსახლეობდნენ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში. ძვ. წ. VII საუკუნეში სკვითებმა კიმერიელები გამოდევნეს და მათი ტერიტორია დაიკავეს. ჰეროდოტეს ცნობით, სახლობდნენ დნეპრსა და დონის სტეპებში, ეწეოდნენ მომთაბარეობას, მისდევდნენ მესაქონლეობას. ძვ. წ. IV საუკუნეში ჩამოყალიბდა სკვითების სახელმწიფო.

⁷⁸ რუმელიჰისარი (აგრეთვე ცნობილია როგორც რუმელის ციხესიმაგრე) – ციხესიმაგრე, განლაგებული სტამბულის ევროპულ ნაწილში ბოსფორის ნაპირზე. იგი აშენებულ იქნა სულთან მეჰმედ II-ის ბრძანებით 1451-1452 წლებში.

⁷⁹ იაზონი – მითიური გმირი, არგონავტების მითის მიხედვით სწორედ ის ჩამოვიდა საქართველოში სხვა ბერძენ ზღვაოსნებთან ერთად ოქროს საწმისის წასაღებად.

⁸⁰ არგონავტები – ბერძნულ მითოლოგიაში გმირთა ჯგუფი, რომელთაც ტროას ომამდე იასონთან ერთად კოლხეთში იმოგზაურეს ოქროს საწმისის მოსაპოვებლად.

⁸¹ ოტელო – შექსპირის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი, ტრაგიკული გმირი. ამავე სახელწოდების ტრაგედიის მთავარი პერსონაჟი – ოტელო მავრია, ვენეციის რესპუბლიკის მხედართმთავარი.

⁸² ევქსინი (Euxin) – იგივე ევქსინის პონტო, შავი ზღვის ძველი სახელწოდება.

- ⁸³ იალტა – ქალაქი ყირიმში, სამხრეთ უკრაინა, შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროზე. ქალაქი მდებარეობს ძველი ბერძნული კოლონიის ნამოსახლარზე.
- ⁸⁴ ფეოდოსია – ყირიმის ნახევარკუნძულზე არსებული ტერიტორიული ერთეული.
- ⁸⁵ მილესიანები (Milesians) – იგივე მილესელები. ძველი ბერძენი კოლონისტები კუნძულ მილესიდან, რომლებმაც არაერთი ახალშენი დააარსეს ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში.
- ⁸⁶ გენუელები — გენუელებმა ადგილას, სადაც ამჟამად სოფელი ალახაძეა, დააარსეს ფაქტორია „სანტა-სოფია“, ხოლო ბიჭვინთის კონცხზე — „პიცუნდო“. XVI საუკუნეში გენუელები და ვენეციელები შავი ზღვის სანაპიროდან ოსმალებმა განდევნეს.
- ⁸⁷ გაგრა – ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ზღვისპირა კურორტი.
- ⁸⁸ რუსეთ-იაპონიის ომი – მიმდინარეობდა 1905 წლის 27 ივლისამდე. ომი დაიწყო მანჯურიაზე და კორეაზე ბატონობისათვის.
- ⁸⁹ ფაზისი – იგივე ფასისი, თანამედროვე ფოთი, საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქი. იგი წარმოიქმნა მდინარე ფაზისის ქვემო წელზე მცხოვრებ უძველეს მოსახლეობათა საფუძველზე ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში.
- ⁹⁰ ბათუმი – ქალაქი საქართველოში, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ადმინისტრაციული ცენტრი.
- ⁹¹ ფოთი – უძველესი ქართული ქალაქი, ძველი ფაზისი. იგი წარმოადგენდა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნავსადგურს, რომლის მეშვეობითაც ევროპელები საქართველოში გამავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზით აზიას და ინდოეთს უკავშირდებოდნენ.
- ⁹² სოხუმი – ისტორიულ აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ზღვისპირა ქალაქი.

⁹³ დერბენტი (Derbent) – (ძვ. ქართ. დარუბანდი) – ქალაქი დაღესტანში. მოსახლეობის მთავარი შემადგენელი ეთნიკური ჯგუფებია: ლეზგები, აზერბაიჯანელები და თაბასარანელები.

⁹⁴ ალექსანდრე დიდი – ალექსანდრე დიდი, მაკედონელი (ძვ. წ. 356-ძვ. წ. 323), ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული მხედართმთავარი ისტორიაში.

⁹⁵ პეტრა – ისტორიული ციხე-ქალაქი ეგრისის სამეფოში, ახლანდელი სოფელ ციხისძირის ტერიტორიაზე. ბერძნებმა მას პეტრა უწოდეს.

⁹⁶ ბერლინის 1878 წლის ხელშეკრულება – ბერლინის კონგრესის საბოლოო აქტი (13 ივნისი - 13 ივლისი, 1878), რომლითაც დიდმა ბრიტანეთმა, ავსტრო-უნგრეთმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, იტალიამ, რუსეთმა და ოსმალეთის მთავრობამ ცვლილებები შეიტანეს იმავე წლის 3 მარტს დადებულ სან-სტეფანოს ხელშეკრულებაში.

ხელშეკრულებით ამ ქვეყნებმა ცნეს რუმინეთის, სერბეთისა და მონტენეგროს სრული დამოუკიდებლობა, ასევე ბულგარეთის ავტონომია, თუმცა ეს უკანასკნელი რჩებოდა ოსმალეთის ფორმალურ ვასალად და იყოფოდა ორ სამთავროდ (ბულგარეთისა და აღმ. რუმელიის), რამაც ხელი შეუშალა „დიდი ბულგარეთის“ შექმნის რუსულ გეგმას. ოსმალეთის პროვინცია ბოსნია-ჰერცეგოვინა და ყოფილი ნოვი პაზარის სანჯაყი ავსტრო-უნგრეთის ოკუპაციის ქვეშ მოექცა, თუმცა ფორმალურად ოსმალეთის იმპერიის ნაწილი იყო.

⁹⁷ ბაქო – აზერბაიჯანის დედაქალაქი.

⁹⁸ მეფე თამარი – (დაიბ. დაახ. 1160 – გარდ. 1213) - საქართველოს მონარქი 1184 წლიდან, გიორგი III-ის ასული, ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომადგენელი. თამარს საქართველოს ოქროს ხანაში მოუწია მეფობა და უაღრესად წარმატებული მმართველი აღმოჩნდა.

⁹⁹ ქუთაისი – საქართველოს ერთ–ერთი ყველაზე დიდი ქალაქი. მდებარეობს დასავლეთ საქართველოში.

¹⁰⁰ მედეა – მითიური პერსონაჟი. კოლხეთის მეფის აიეტის ქალიშვილი, სწორედ მისი დახმარებით მოახერხა იაზონმა კოლხეთიდან ოქროს საწმისის გატაცება.

¹⁰¹ ოქროს საწმისი – ბერძნულ მითოლოგიაში ცხვარი ქრიზომალოსის ოქროს ტყავი.

¹⁰² წმინდა დავითის გორაკი – მამადავითის მთა თბილისში (მთაწმინდა), სადაც მდებარეობს მთაწმინდის მამადავითის სახელობის ეკლესია, ეკლესიის ირგვლივ კი მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბარონი დე ბაი საქართველოში, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლეილა მადრაძემ, თბ., 2011.
2. გოგოლიშვილი ო., ფრანგები საქართველოში, კრებ: ზურაბ პაპასქირი – 60, თბ., 2013.
3. ვარშანიძე ნ., კახიძე ე., ბათუმის დემოგრაფიული ვითარების იმპერიული ხედვა XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედში და მისი თანამედროვე ანალოგიები, ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, II, ბათუმი, 2012.
4. თურმანიძე ო., ბათუმის მოსახლეობა XX საუკუნის 20–30–იან წლებში, ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა, III ბათუმი, 2013.
5. იდა პფაიფერის მოგზაურობა კავკასიაში, ქართული თარგმანი გერმანულ ტექსტთან ერთად გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. გიორგი სოსიაშვილმა, თბ., 2013.
6. ინაიშვილი ნ., ბათუმის ისტორიული ბულვარის განვითარება, ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი, 2013.
7. ლომოური ნ., დასავლეთ საქართველოს ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1962.
8. მიქელაძე ნ., უცხოელების თვალთ დანახული ძველი ბათუმი და მისი შემოგარენი, ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი, 2012.

9. ჟან მურიე, ბათუმი და ჭოროხის აუზი, თბ., 1962.
10. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბ., 1972.
11. სოსიაშვილი გ., რობერტ კერ პორტერის ცნობები ალექსანდრე ბატონიშვილის მოღვაწეობის შესახებ, კრებ. ქუთაისური საუბრები, ქუთაისი, 2013.
12. სოსიაშვილი გ., რუსეთ–საქართველოს ურთიერთობა XIX საუკუნის I ნახევარში, ფრანგი მოგზაურის ბარონ დე ბაის ცნობების მიხედვით, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის VI საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, კონფერენციის მასალები, თბ., 2014.
13. სოსიაშვილი გ., აბრაჰამ ვალენტინ უილიამ ჯეკსონი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო–სამეცნიერო ცენტრის შრომათა კრებული, VII, გორი, 2014.
14. სოსიაშვილი გ., აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონის ცნობები თბილისის შესახებ, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის „მაცნე“ I, ისტორიის სერია, თბ., 2014. I
15. Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonie, During the 1817, 1818, 1819 and 1820, By Sir Robert Ker porter, Vol. I, London 1821;

16. Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonie, During the 1817, 1818, 1819 and 1820, By Sir Robert Ker porter, Vol. II, London 1822;
17. Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia, by Robert Lyul M. D. P. L. S. vol. I London 1825.
18. Abraham Valentine Williams Jackson Persia Past and Present: A Book of Travel and Research, New York, 1906.
19. Abraham Valentine Williams Jackson, From Constantinople to the Home of Omar Khayyam: Travels in Transcaucasia and Northern Persia for Historic and Literary Research, New York, 1911.
20. William W. Malandra, "Abraham Valentine Williams Jackson", Encyclopedia Iranica, 2007.
21. <http://www.iranicaonline.org/articles/jackson-abraham-valentine-williams> .
22. Obituaries and biographical sketches. B[oris] A. B[akhmeteff], obituary in Columbia University Quarterly, New York, USA, 29, 1937.
23. The Encyclopedia Americana, 1920.

Giorgi Sosiashvili
Abraham Valentine Williams Jackson and
his records on Georgia

From the point of view of thorough study of the different periods of Georgian history, the reports of foreign travelers are of great importance. The beginning of the XX century is the period, which is characterized by special political and economic cataclysms over the world, and Georgia was not an exception. The new century made the centuries-old country face the challenges. Many foreign sources about the mentioned period are revealed and studied. The American researcher and traveler – Abraham Valentine Williams Jackson- is believed to have valuable information. He traveled to Iran and India via Caucasus region many times, and left interesting records on Georgia in his book of impressions: “Persia Past and Present” and “From Constantinople to the home of Omar Khayyam”.

Abraham Valentine Williams Jackson was born in New-York in 1862. He was named after his grandfather, who was the former Chairperson of the Board of Alderman in New York. Jackson studied both in the private and public schools of New York. In 1879 he entered the Columbia College, which marked the beginning of a long and productive academic career. He was one of the most outstanding representatives of the Iranian Studies in the USA.

Jackson almost never left the Colombia University, except for the period, when he was travelling abroad.

Originally, Williams studied classical Humanities, and, at the same time, he developed a lively interest in Comparative Philology. He studied Anglo-Saxon, Persian and Sanskrit languages. Mr. Edward Delavan Perry helped him to master the Sanskrit languages. He began studying it at his final year in college, and it was Perry, who inspired him to continue its studies in Master`s in 1883, after receiving the Bachelor`s degree. After mastering Sanskrit, he began studying Avestan, taught by E. Washburn Hopkins. In 1884, Abraham Valentine Williams Jackson was awarded the Master`s degree.

Due to successful research of the ancient manuscripts by Jackson, Parsi, living in India, donated several most important manuscripts on Zoroaster to Columbia University. A year later, as a result of fruitful work on the mentioned manuscripts, Jackson received Doctor of Humane Letters, and in 1886, the future traveler was awarded Doctor of Philosophy. However, that was not the end of his scientific degrees. Jackson continued his work in jurisprudence. His research work in this sphere was successfully completed in 1904. He was awarded the honorary Doctor of Laws in Columbia University.

In 1887, Jackson had been working as an instructor of Anglo-Saxon and Indo-Iranian language at Columbia University for a year. After a personal letter from the Harvard specialist of Sanskrit,

Charles Rockwell Lanman to the President of Columbia (where he asked to send Jackson to Germany) Williams moved to Halle, Germany, for a year and a half in order to study Avestan and Sanskrit languages intensely (under the supervision of Karl Friedrich Geldner), Sanskrit and Prakrit under the supervision of Richard Pischel and Anglo-Saxon with Edward Sievers. From 1891 to 1892, Jackson together with Geldner continued his work on Anglo-Saxon languages in Berlin. It was Geldner whom Jackson considered to be his guru and his friend. Jackson paid great attention and valued much Iranian traditions, which is clearly seen in the works “Zoroaster”, and also in the works, created during his travelling “Persia Past and Present” and “From Constantinople to the home of Omar Khayyam”.

In 1891, Jackson was appointed as Assistant Professor of English at Columbia University. Later in 1895 he became a Professor and a Head of the Department of Indo-Iranian Languages and Literature. Eventually, Oriental studies of his teaching outweighed English literature. Jackson became the Director of the American Oriental Society and greatly contributed to the establishment of its magazine. Besides the active public life, Jackson spent much time on scientific research. He dedicated many proceedings to the study of the ancient Persian religion. Among them are: Zoroaster, the prophet of Ancient Iran, New York, 1898; Die iranische Religion, in Grundriss II, pp. 612-708; The Religion of the Achaemenian Kings: The Religion according to the Inscriptions, JAOS 21, 1900,

pp. 160-184; *The Ancient Persian Conception of Salvation according to the Avesta, or Bible of Zoroaster*, *American Journal of Theology*, April-May 1913, pp. 195-205; *Zoroastrian Studies: the Iranian Religion and Various Monographs*, New York, 1928, repr. New York, 1965; *The Location of Farnbag Fire, the Most Ancient of the Zoroastrian Fires*, *JAOS* 41, 1921, pp. 81-106. He also wrote “*An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*” Part I: Phonology, Inflection, Word-Formation, Stuttgart, 1892; “*Avesta Reader*”, First Series, Stuttgart, 1893; “*Zoroaster, the prophet of Ancient Iran*” 1899;

Besides the frequent scientific visits to Europe, Jackson was keen on travelling. It was exactly the scientific curiosity and longing for adventures that took him many times to Iran and India. The most complicated trip was to Persia and Central Asia in 1903, an account of which was given in the work “*Persia Past and Present*” (*A Book of Travel and Research*, New York, 1906). This trip was followed by two more trips in 1907 and 1910. These trips are described in the work “*From Constantinople to the home of Omar Khayyam*” (*Travels in Transcaucasia and Northern Persia for Historic and Literary Research*, New York, 1911).

In the summer of 1931, Jackson was afflicted by some incurable disease. In 1935, the researcher left his academic activity. The honored scientist was awarded Professor Emeritus at Columbia University. He died on August 8, 1937. The researcher could not complete the book on Manicheism. Though he managed to publish

some of the works: *The Second Evocation: The Manichaeic System of Cosmogony*, JRAS, Centenary supplement, 1924, pp. 137-155; “The Doctrine of Metamorphosis in Manichaeism”, JAOS 45, 1925, pp. 246-268; *Researches in Manichaeism, with Special Reference to the Turfan Fragments*, New York, 1932;

Jackson`s contemporaries characterize him as a sophisticated intellectual, a demanding teacher, whose fair judgment was revered throughout the Columbia University. His former student and later the editor of the Columbia University magazine (Unfortunately, his name is not mentioned in the biography – Giorgi Sosiashvili) recalled an episode from the lecture that Jackson gave to his students: “The old philologist was expected to tell something interesting to a cross-section of Bachelor students, we could not hide our astonishment when we discovered our Professor`s face looking of the caravan, shown in the slides”.

As we have already mentioned, valuable information about Georgia is given in Abraham Valentine Williams Jackson`s books: “Persia Past and Present” and “From Constantinople to the home of Omar Khayyam”. (In the first book, the first chapter is dedicated to Tbilisi – the capital of Georgia, one of the chapters of the second book “from the Black Sea to the Caspian Sea” gives the information on Western Georgia, particularly, the Black sea coast, a city of Batumi and some information about Tbilisi).

The book “Persia Past and Present” was published in New York in 1906. As it is written in the preface, the author had been

working on the book for three years. He traveled to Iran in 1903, but prior to this, he had been on a scientific trip in India and Ceylon. The traveler writes: "It was at the end of January, 1903, that I received leave of absence from Columbia University for half a year to enable me to visit the Orient again". Jackson was interested in the ancient religion of Zoroaster and antiquarian things of Iran. As the researcher notes, the book comprises both the traveler's impressions and scientific research. His records are intended for both the students and wide audience. Jackson had variety of sources at his disposal, from which he took valuable information not only about Iran, but about Asia on the whole. He names the sources he used, while working on the book. Among them are Herodotus, Arab writers and Ker Porter. In the preface to the book, Jackson was grateful to Nicholas Murray Butler, the Columbia University President, for supporting him in his scientific trip. His former students assisted him in writing the book: Professor Louis Herbert Gray, who worked in the Department of Indo-Iranian languages at Columbia University, and also George Christian Otto Haas, Master of the Humanities. We can also read about Abraham Valentine Williams Jackson's itinerary in the preface. The American researcher moved from New-York to Berlin, where he met his teacher, Professor Karl Friedrich Geldner. From Berlin he went to Saint Petersburg. He was assisted by his former student – Montgomery Schuyler, Jr., who used to work as a secretary at the US Embassy. Jackson continued his journey from Saint Petersburg

to Moscow, where he stayed for a little while. It is noteworthy, that Jackson had an official recommendation from Washington that was the reason why he was so greatly honored everywhere. The traveler went from Vladikavkaz to Moscow by train. Jackson describes the Caucasus in a very interesting way: "I caught my first sight of the giant barrier of the Caucasus towering against a cloudy sky and frowning down on the white plain beneath. Its beetling cliffs were bare of snow in places, and here and there a deep gorge or ravine looked like the scar of some Titan wound upon its sullen face. The lonely scene grew in impressive grandeur as the day wore on. The old myth of Prometheus rose before my imagination. Far in the distance I could picture the desolate vulture-peak, where the demigod lay chained in fetters, because he had stolen fire from heaven as a boon for men".

The American researcher was specially attracted by the Caucasus. He possessed the information about the ancient Colchis and was much excited about the Greek myth on the Golden Fleece. He writes: "The streams rushing from the mountains and the flocks of sheep huddled together in the open places of the snow recalled to my mind the story of Colchis and the Golden Fleece. I learned en route that tradition tells how the shepherds of by-gone days were wont to find grains of gold clinging to the new-shorn fleece, when they lifted it from the stream, where it was washed, because the mountain torrent had left a golden deposit amid the woolly

strands. The legend of the rich reward seems not to be quite forgotten.”

Jackson moved from Vladikavkaz to Baku, and from Baku, he continued his journey to Tbilisi. He explained himself why he had chosen such route: “Instead of proceeding thence across the Caspian to Teheran, which would have been more convenient in many ways, I decided to continue the journey to Tiflis in order to enter Persia through Azarbaijan, the region which gave birth to Zoroaster, as I believe”.

It took Jackson 14 hours to cover the distance from Baku to Tbilisi by train, and he arrived to Tbilisi when it was getting dark. On his way to Tbilisi, he passed Elizabetopol, or Ganja. The name was given to the town by the Russian government as soon as the Russian Empire settled in the Caucasus. “The journey from Baku to Tiflis by rail occupies about fourteen hours. A great part of the route traverses the southern side of the Caucasus range along whose northern base we coasted the day before. The scenery is less magnificent, but the plain is rich, and the mountain range on the south running parallel with its sister chain on the north, from the Caspian to the Black Sea, looks higher because of its proximity to the railway. The cattle visible on the plain were of the same general character as the day before, but troop after troop of camels showed that the East had been reached”.

In the Jackson`s book “Persia Past and Present”, a separate chapter is dedicated to Tbilisi. The American researcher stayed in

the capital of Georgia for several days and left valuable information about Tbilisi. He describes its appearance, tells us about its foundation (his Georgian guide, Rostom, is likely to tell him about it). Jackson also describes different nationalities, living in Tbilisi, and pays a great attention on the Yezidi, who lived in the capital of Georgia. Jackson thoroughly describes Tbilisi location. He speaks about many sights. He was deeply attracted by the Caucasian Museum.

Jackson traveled to the Caucasus for the second time in 1911. The impressions from the mentioned journey are to be found in his second book "From Constantinople to the home of Omar Khayyam", which was published in New York in 1911. As he notes, the book gives "an account of the route from Constantinople, along the shore of the Black Sea and the Caspian, across Northern Persia, and into Russian Asia". The Columbia University funded the travel expenses to the East. That's why Jackson was so grateful to Nicholas Murray Butler, President of the University.

During his travelling to the East, senior officials of Washington, Teheran and Saint Petersburg assisted him and even provided with necessary equipment. From New-York Jackson moved to Europe and spent a day in Paris. From Paris he went to Constantinople, where he stayed for several days. He thoroughly described the old capital of Byzantine. Then he headed for the northern shore of the Black Sea by a Russian steamer. He visited Yalta and Feodosia. Next, he headed for Gagra. He writes that it is "a favorite seaside

and health resort for the Russians”. From this place, he continues his journey to Batumi, where he stayed for several days. From Batumi, Jackson went to Tbilisi by train, and spent there only a day. From Tbilisi he traveled to Baku.

In the mentioned work, Georgia does not occupy an important place, however, his records contain valuable information on both the Black Sea coastal territory of Georgia and its capital city.

As we noted, the traveler mentions Gagra as a favorite health resort of the Russians. He also mentions Poti and the scientist seems to have rather broad information on the history of the town. As he reported, Poti was a commercial port and played a great role in the whole East, before Batumi replaced it. Jackson seems to have read many sources about Caucasian historical caravan routes, because he thoroughly speaks about it and pays attention on many important details.

The researcher gives a rather complete description of Batumi in the work. According to the researcher, it was in the interests of Russia to develop Batumi and turn it into an important city port. He gives a brief overview of its history and underlines the Treaty of Berlin in 1878, under which Batumi was ceded to Russia. From his point of view, it marks the beginning of the city development. The researcher describes the city, its view and its population. According to Jackson, it was inhabited by Russians, Armenians and Greeks, who resided mostly in the eastern quarter of the town, and the Muslim portion, Turks, Tatars, and Persians lived in its western

quarter. This very dissimilarity of nationality and political views caused constant riotous outbreaks. During one of these disturbances, the American consul died there in 1909.

According to Jackson, petroleum pipeline was of great importance for Batumi. The city port received oil by six hundred miles of pipe line directly from Baku. The prospect of significant investment existed in Batumi.

While speaking about the neighborhood of the city, he mentioned a castle of Queen Tamar, which was half an hour drive from Batumi, and the remains of numerous edifices, ascribed to her. The traveler used antique sources, the works of modern authors and the records of his predecessors while describing the country and speaking about the origin of different people. He took photos while travelling. While staying in Batumi, he took some photos and they are included in the mentioned book. These photos revive the life of one of the most major city ports of Georgia of the 10s of the XX century.

As we already noted, Jackson went from Batumi to Tbilisi by rail and remained one day in the capital of Georgia. He attached great importance to the construction of the railroad. As the traveler wrote "The journey, which took weeks in ancient time to accomplish, is now easily covered in less than twenty-four hours over the road of steel, which links the Black Sea and the Caspian." While staying in Tbilisi, the researcher looked around the bazaar

and funicular, and visited St. David`s hill by the cable car. He also revisited the Caucasian Museum.

We believe that the records of Abraham Valentine Williams Jackson will enrich our view on the history of Georgia at the beginning of the XX century with many interesting details.

საძიებლები

ა) პირთა

- აბდ-ალ-აზიზი (სულთანი) 37, 71
აბდ-ალ-მაჯიდი (სულთ.) 37
აბდ-ალ-ჰამიდ II 38, 71
აბრაამი (ბიბლ. წინასწარმეტყვ.) 31, 69
ადილბელი საფარ 51
აიეტი (არგონავტ. პერსონ.) 76
ალექსანდრე ბატონიშვილი 11
ალექსანდრე დიდი (მაკედონელი) 43, 73, 75
ალექსანდრე ნეველი 46
აკოფიანი ჰოვანეს 51
ამესტრისი (ქსერქსეს მეუღლე) 29, 67

ბაგრატიონი ვახუშტი 66
ბარონი დე ბაი 17
ბარტოლომეი ი. 65
ბატლერი ნიკოლას მიურეი
(კოლუმბიის უნ. პრეზიდენტი) 11, 16
ბერჟე ადოლფ 65
ბეჩჰოფერი (ინგლ. ჟურნალისტი) 44-46
გელდენერი კარლ ფრიდრიხ 6, 12
გიორგი III 75
გრეი ლუის 42

დარიოს დიდი 39, 73

ერისთავი გიორგი 65
ერისთავი რაფიელ 65

ვახტანგ გორგასალი 22, 64
ვოზნესენსკი (ბათუმის პოლიცმეისტერი) 46
ზევსი (ბერძნ. მითოლოგიის გმირი) 72
ზურაბაშვილი ზურაბ 20

თამარ მეფე 19, 48-50, 56, 75

იაზიდ იბნ მუავია 67
იაზონი (არგონავტ. პერს.) 40, 051, 073
იბნ ჰალუკალი (არაბი მოგზაური) 22, 064
იო (ბერძნ. მითოლ. პერსონ.) 38, 072

კერ პორტერი რობერტ 11
კრონოსი (ბერძნ. მითოლ. პერსონ.) 72

ლაიალი რობერტ 23
ლარსონი ჯონ 27, 66
ლენმანი ჩარლზ როკველ 5
ლეონიდე გოგლა 64

მალრამე ლეილა 17
მაჰმუდ (მეჰმედ) II 71, 73
მედეა (არგონავტ. პერსონ.) 51, 76
მეჰმედ V 72
მონტგომერი შუილერ უმცროსი 12
მუჰამედი (წინასწარმეტყვ.) 28, 30, 31, 67

ნიკოლაი ალექსანდრე 65

ომარ ხაიამი 3, 6, 8, 9, 15, 36	სოლოგუბი ვლადიმერ 65
ორბელიანი გრიგოლ 65	
ოტელო (შექსპირის პერს.) 40, 73	ქსერქსე 29, 67
პერი ედვარდ დელავენ 4	ყაზიშვილი გიორგი 20
პიშელე რიჩარდ 6	ყიფიანი დიმიტრი 65
პფაიფერი იდა 16	
	შეიხ ადი 70
ჟან მურიე (ფრანგი ორიენტალისტი) 49	შექსპირი უილიამ 73
ჟან შარდენი 66	
	ხანიკოვი ნიკოლოზ 65
რადე გუსტავ 25	
რეა (ბერძნ. მითოლოგ. პერს.) 72	ჯეკსონი აბრაჰამ ვალენტინ უილიამსი
როსტომი (ჯეკსონის ქართველი გიდი) 15, 34, 51, 62, 70	3-20, 49, 54-56, 61, 70
სივერსი ედვარდ 6	ჰაასი ჯორჯ კრისტიან ოტო 12
სმეკალოვი ა. (ბათუმის ოლქის	ჰეროდოტე 11, 29, 39, 73
გენერალ-გუბერნატორი) 46	ჰომეროსი 40
სოსიაშვილი გიორგი 10. 11, 16	ჰოპკინსი უოსზურნ 67
	ჰუსეინი (მუჰამედის შვილიშვილი) 28, 67

ბ) გეოგრაფიული

ავლაბარი 24, 64	არაქსი (მდ.) 63, 70
ავსტრია 75	ასურეთი 30, 67
ავსტრია-უნგრეთი 75	აფხაზეთი 74
აზერბაიჯანი 14, 64, 75	აღმოსავლ. რუმელია 75
აზია 21, 37, 39, 51, 74	აღმოსავლ. საქართველო 65
აზიატიკის სანაპირო 39	აშშ 4, 6, 8, 44, 48
ალახაძე (სოფ.) 74	აჭარა 49, 74
ალბანეთი 50	
ალექსანდრეს ბაღი 24	ბაბილონი 30
ამიერკავკასია 45, 64	ბათუმი 10, 17-19, 36, 43-46, 48-51, 55, 56, 74
არარატის მთა 35, 70	

ბაქო 13, 14, 17, 19, 44, 45, 48, 50, 52, 53, 75
 ბერლინი 6, 12, 18, 45, 75
 ბიზანტია 16, 70
 ბიჭვინთა (პიცუნდა) 74 (
 ბიჭვინთის კონცხი 74
 ბოსნია-ჰერცეგოვინა 75
 ბოსფორი 37, 38, 70, 71, 73
 ბულგარეთი 75

 გაგრა 16, 17, 42, 74
 გალათია (გალათა) 37, 71
 განჯა 14
 გენუა 41, 74
 გერმანია 5, 75
 გორი 10, 17
 გურია 64

 დასავლ. საქართველო 10, 76
 დაღესტანი 75
 დერბენდი (დარუბანდი) 43, 75
 დემთო-ქევირის უდაბნო 63
 დიდი ბრიტანეთი 75
 დნეპრი (მდ.) 73
 დონი (მდ.) 73

 ევრაზია 67
 ევროპა 8, 16, 39, 45, 48, 51, 68, 69
 ევფრატი (მდ.) 63
 ელიზავეტპოლი (იხ. განჯა)
 ერაყი 63, 68
 ერევანი 32, 35, 70
 ეფესო 69

 ვაშინგტონი 12, 16

 ვენეცია 73, 74
 ვლადიკავკაზი 12, 13
 ვიუტენბერგი 24, 65

 ზაგროსის მთიანეთი 63

 თამარის ციხე 49, 50
 თბილისი 9, 10, 14, 15, 17, 19, 21, 27, 32, 33, 48, 50-52, 57-61, 64-66, 68, 76
 თეირანი 14, 16
 თესალია 72
 თურქეთი 63, 64, 66, 68, 70, 72
 თურქმენეთი 63

 იალტა 16, 40, 74
 იაპონია 42, 74
 იბერია 50
 იეზუდი (ქალაქი ირანში) 67
 იმერეთი 64
 ინდოეთი 3, 5, 8, 10, 32, 43, 69, 74
 ირანი 3, 7, 10, 51, 63, 66-68, 73
 ისრაელი 63
 იტალია 75
 იუდეა 21, 63

 კავკასია 3, 12-16, 18, 21, 24, 25, 27, 42, 47, 48, 51, 52, 58, 65
 კაპადოკია 21, 63
 კასპიის ზღვა 10, 14, 16, 19, 24, 36, 43, 48, 51, 53, 63, 64
 კასპიისპირა ჩრდილოკავკასია 63
 კახეთი 64
 კოლხეთი 13, 50, 51, 76,
 კონსტანტინოპოლი 3, 6, 8, 9, 15, 16, 36, 37, 70-72
 კორეა 74

ლიბანი 70

მაზანდარანი 30, 68

მაკედონია 72

მამადავითის მთა (მთაწმინდა) 52, 76

მანჯურია 46, 74

მარმარილოს ზღვა 70

მესოპოტამია 27, 63

მთიულეთი 64

მიდია 63

მილეტი (ბერძნ. კუნძ.) 41, 74

მონტენეგრო 75

მოსკოვი 12

მოსული 27, 67

მტკვარი (მდ.) 23, 26, 58, 64, 65

მცირე აზია 63

მცხეთა 68

ნინევია 28, 67

ნიუ-იორკი 3, 4, 10, 12, 15, 52

ნოვო პაზარი 75

ოლიმპო 72

ოსმალეთი 70-72, 75

ოქროს რქის ყურე 71

ოქსფორდი 38

პართია 63

პარიზი 16

პერა 37

პეტრა 45, 75

პონტო 21, 63

პონტოს ზღვა (იხ: შავი ზღვა)

რაზდანი (მდ.) 70

რომი 43

რუმაილის ციხე-სიმაგრე 39

რუმინეთი 75

რუსეთი 17, 18, 42, 44, 64-66, 74, 75

რუსეთის აზია 16

საბერძნეთი 39, 41, 43, 72

სალონიკი 72

სამარია 63

სამხრ. კავკასია 65

სამხრ. უკრაინა 74

სან-სტეფანო 75

სანკტ-პეტერბურგი 12, 16

საფრანგეთი 75

საქართველო 3, 9, 10, 11, 15, 17, 19, 22, 44, 48, 50, 64-66, 68, 73-76

სევასტოპოლი 36

სერბეთი 75

სინოპი 41

სირია 63, 66, 70

სკანდინავია 72

სკუტარი 37

სოლოლაკი 66

სომხეთი 27, 66, 68, 70

სოხუმი 43, 74

სპარსეთი 3, 6, 8-10, 14, 15, 21, 33, 51, 53, 66, 67

სპარსეთის ყურე 63

სსრ კავშირი 68

სტამბოლი (იხ: კონსტანტინოპოლი)

ტიგროსი (მდ.) 63, 67

ტრანსკავკასია 21, 43, 51

ტრანსკასპია 22

ტრაპიზონი (ტრაპიზუნტი) 41

ტროა 73

უკრაინა 66	შავიზღვისპირეთი 17, 72
უნგრეთი 75	შუა აზია 63, 64
	შუამდინარეთი 68
ფარსი 63	
ფეოდოსია 16, 41, 42, 74	ჩრდილო ერაყი 66, 67
ფოთი (ფაზისი, ფასისი) 17, 43-45, 74	ჩრდილო ირანი 16
	ჩრდილო შავიზღვისპირეთი 16, 73, 74
ქართლი 64	
ქართლ-კახეთი 64	ცეილონი 10
ქუთაისი 11, 51, 76	ცენტრალური აზია 8
	ციხისძირი (სოფ.) 75
ყირიმი 74	
	წავკისისწყალი (მდ.) 66
შავი ზღვა (ევქსინოს პონტო) 10, 14, 16, 17, 19, 25, 36, 37, 40-42, 51, 56, 63, 70, 73, 74	

გ) ეთნიკური

აზერბაიჯანელები 75	ებრაელები 46, 69
ამერიკელები 12, 15,	ელამიტები 21, 63
ანგლო-საქსები 5, 6	
არაბები 11, 22, 69	ვანდალები 38
არამეელები 68	ვესტგუთები 73
ასურელები (ასირიელები, აისორები) 30, 46, 68	თათრები 18, 26, 46, 59
	თურქები 18, 21, 23, 39, 42, 45, 46, 71
ბაბილონელები 30, 68	
ბერძნები 18, 23, 36, 40, 45, 46, 73-75	იაპონელები 71
	იეზიდები 15, 27-33, 60, 61, 66
გერმანელები 24, 65	ინგლისელები 11, 23, 44-46
გოთები (გუთები) 38, 72, 73	ინდო-ირანელები 5, 6, 11

ირანელები 18, 21, 23, 30, 46, 51

იუდეველები 21

კაპადოკიელები 21

კიმერიელები 41, 73

ლეკები 46

ლეზგები 75

მავრები 73

მიდიელები 21

მონღოლები 21, 43, 64

ოსტგუთები 73

ოსმალები 74

პართიელები 21, 63

რომაელები 72

რუსები 17, 18, 23, 24, 42, 45, 46, 65

სირიელები 68

სკვითები 39, 73

სომხები 18, 21, 42, 45, 46, 63

სპარსელები 34, 39, 46, 63

ტაბასარანელები 75

ფარსები 5

ფრანგები 17, 47, 49

ქართველები 11, 15, 21, 22, 24, 34, 46, 51,
62, 64, 65, 70

ქურთები 21, 63, 66, 67

შვედები 27

შუმერები 68, 69

ჩერქეზები 46

ჩინელები 46

ჰურიტები 67

სარჩევი

აბრაჰამ ვალენტინ უილიამს ჯეკსონი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ	3
სპარსეთი წარსული და აწმყო თავი I	
თბილისი, ტრანსკავკასიის დედაქალაქი	21
იეზიდები ანუ ეშმაკის თაყვანისმცემლები	27
კონსტანტინოპოლიდან ომარ ხაიამის სახლამდე თავი II	
შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე	36
ფოტომასალა	54
შენიშვნები	63
გამოყენებული ლიტერატურა	77
რეზიუმე ინგლისურ ენაზე	80
საძიებლები	
ა) პირთა	92
ბ) გეოგრაფიული	93
გ) ეთნიკური	96